

ממדיניות 'פרופיל נמוך' ל'אסטרטגיית הכתישה' – ממשל קנדי והתייחסותו לפעילותה הגרעינית של ישראל 1962–1963

זכי שלום

מבוא

במהלך שנת 1962, וביתר שאת בשנת 1963, הסתמן מפנה משמעותי בהתייחסותן של מעצמות המערב בכלל, והממשל האמריקני בפרט, כלפי פעילותה הגרעינית של מדינת ישראל. עד אז בלטה במדיניות הממשל האמריקני בסוגיה זו המגמה של 'פרופיל נמוך'.¹ המפנה שהחל להסתמן חודשים ספורים לאחר ביקורו של בן-גוריון בארצות-הברית ופגישתו עם הנשיא קנדי (מאי 1961), בא לידי ביטוי בעיקר בלחץ כבד ומתמשך, מלווה באיומים בוטים מצד הממשל האמריקני על ישראל, לאפשר פיקוח צמוד על הכור הגרעיני בדימונה ועל הנעשה בו. להערכתנו, תרמו למפנה זה במדיניות הממשל האמריקני ההתפתחויות העיקריות הבאות:

א. התחזקות מרשימה במעמדו של הנשיא קנדי ועלייה בפופולריות שלו, הן מבית והן בדעת הקהל העולמית. חשיפת פעילותה הגרעינית של ישראל (דצמבר 1960–ינואר 1961) אירעה ב'שעת דמדומים', כאשר ממשל אייזנהאור סיים תקופת כהונתו, ואילו ממשל קנדי טרם נכנס לתפקידו. לפיכך נתפס ממשל קנדי בלתי מוכן לטיפול מסיבי בסוגיה כה רגישה ומורכבת, למרות העובדה שסוגיית מניעת הפצתו של נשק גרעיני הוצגה כבעלת עדיפות עליונה במערכת הבהירות של הנשיא קנדי. בזמן שחלף צבר ממשל קנדי ניסיון רב

1. לדיון בסוגיית מדיניות הפרופיל הנמוך' ראה: ז' שלום, 'תגובות מעצמות המערב לנוכח חשיפת הקמתו של הכור הגרעיני בדימונה בראשית שנות השישים', עיונים בתקומת ישראל, 4 (1994), עמ' 136–174. דיון מקיף במדיניות ממשל קנדי כלפי פעילותה הגרעינית של ישראל ראה גם: ש' אהרונסון, הפוליטיקה והאסטרטגיה של נשק גרעיני במזרח התיכון: ערפול. תיאוריה ומציאות 1948–1993, א-ב, ירושלים, 1994 [להלן: אהרונסון, נשק גרעיני במזרח התיכון], וכן: A. Cohen, 'Stumbling into Opacity: The United States, Israel and the Atom, 1960–63', *Security Studies*, 4, no. 2 (Winter 1994/95) pp. 195–241 [להלן: כהן, ארצות-הברית וישראל]; A. Cohen, 'Most Favored Nation', *The Bulletin of the Atomic Scientists*, January/February 1995, pp. 44–53

בזירה הבינלאומית. הצלחתו המרשימה של הנשיא קנדי בניהול משבר הטילים בקובה (אוקטובר 1962) חיוקה מאוד את מעמדו האישי. אין ספק, כי במצב שנוצר ראה עצמו ממשל קנדי פשיר יותר לטפל בסוגיית פעילותה הגרעינית של ישראל מכפי שהיה בעבר.

ב. היחלשות משמעותית, במקביל, במעמדו של דוד בן-גוריון, שבאה לידי ביטוי חמור ומתמשך הן בפרשת לבון והן בפרשת המדענים הגרמנים. הסתבר כי בסוגיות שונות יכולת השליטה של בן-גוריון ורמת הסמכותיות שלו אינן כבעבר, ולמעשה החלה מעין מלחמת ירושה לקראת פרישתו הסופית של בן-גוריון מן הממשלה.² קרוב לוודאי, כי מנקודת ראותו של הממשל האמריקני, היחלשות מעמדו של בן-גוריון הובילה למסקנה, כי בנסיבות אלה ממשלת ישראל תהיה 'גמישה' יותר לקבל תביעותיה של ארצות-הברית בסוגיית פעילותה הגרעינית.

ג. התרופפות מערכת קשריה של ישראל עם צרפת, בעיקר בתחום הביטחון, עם עליית משטרו של דה-גול, ולאחר שהוענקה עצמאות לאלג'יריה.³ התפתחות זו הגבירה עד מאוד את תלותה של ישראל בארצות-הברית, בעיקר בתחום הביטחון,⁴ וממילא העניקה לארצות-הברית מרחב תמרון רחב יותר ללחץ על ישראל.

ד. חרדותיו המופגגות של בן-גוריון מפני התערערות מאזן הכוחות לרעת ישראל,

2. ראה: מ' בר-זוהר, בן-גוריון, ג, תל-אביב 1977, עמ' 1455-1558 [להלן: בר-זוהר].

3. ביומנו, ביום התפטרותו מן הממשלה, בן-גוריון נותן ביטוי, אמנם מתון, לאכזבתו מתשובת דה-גול אליו בנוגע לבריית ביטחון בין ישראל לצרפת: 'הבוקר גם קיבלתי התשובה של דה-גול, לא כפי שרציתי. אבל כל עוד הוא יישאר בנשיאות - יבוא לעזרתנו אם יהיה צורך בכך'. יומן בן-גוריון, 16 ביוני 1963, ארכיון בן-גוריון [להלן: אב"ג]. נוסח מכתבו של בן-גוריון לנשיא דה-גול ראה: תיק התכתבויות, 8 במאי 1963, אב"ג. ביטוי להתרופפות הקשרים עם צרפת נתן סגן שר הביטחון, שמעון פרס, בפגישתו עם מק-ג'ורג' באנדי, יועץ הנשיא קנדי לביטחון לאומי. פרס דיווח, כי צרפת הייתה עד כה ספקית של נשק לישראל, אבל היא רוצה להגביר השפעתה בעולם הערבי, ועם פתרון בעיית אלג'יריה היא תהיה יותר חופשית בעניין זה. תזכיר של תת-שר ההגנה של ארצות-הברית, 23 במאי 1962. על שיחה עם שמעון פרס ראה: NSF [להלן: נס"פ] 118, ארכיון קנדי, בוסטון.

4. כיומנו בן-גוריון מתעד דו-שיח בינו לבין סגן שר הביטחון, שמעון פרס, בנושא היחסים עם צרפת: 'עיקר השיחה היה על חליפת המכתבים ביני ובין דה-גול. לדעתו, ערבות של צרפת לא תעזור. אם ניתקף [נזותקף], תבוא צרפת [ממילא] לעזרתנו [וזהי דעת דה-גול]. [פרס] שאל [את הצרפתים] מה מעכב בעדם לעשות [לכרות] ברית כתובה [עם ישראל]. אמר ש[הצרפתים] הגיעו לידי מסקנה שישראל מוכרחה מדי פעם בפעם לתקוף. זה יגרום להם אי-נוחיות במרוקו ... שמעון אמר: 'יש להכניס סעיף שהברית לא תופסת במקרה של התקפה מצד ישראל'. יומן בן-גוריון, 17 ביוני 1963, אב"ג. על מערכת הקשרים בין ישראל לצרפת בתקופה הנידונה ראה: 'י בר-און, לידתה ונפילתה של יחידות: יחסי צרפת-ישראל 1956-1967', מדינה, ממשל ויחסים בינלאומיים, 35 (1993), עמ' 67-98.

בעקבות מגמות של אחדות בעולם הערבי⁵ והתהוותן של מצרים וסוריה.⁶ חרות אלה קיבלו ביטוי מעשי בתביעות חוזרות ונשנות מצד בן-גוריון לקבלת ערובות מצד הממשל האמריקני (והסובייטי).⁷ אין ספק, כי תביעות אלה הובילו את הממשל האמריקני למסקנה, כי תמורת ערובות כלשהן לישראל מצד ארצות-הברית ניתן יהיה לתבוע ממנה לצמצם באורח משמעותי, ואולי אף להפסיק לחלוטין, את פעילותה הגרעינית בדימונה, ובכל מקרה – להעמידה תחת פיקוח אמריקני צמוד.

ה. תחושה והערכה שהחלה מתגבשת בממשל האמריקני, כי בכל מה שנוגע לפעילותה הגרעינית של ישראל 'שעון החול' הולך ואוזל.⁸ לפיכך ארצות-הברית חייבת לבצע כבר עתה מהלכים מרחיקי לכת לכפות את רצונה על ישראל בסוגיה הגרעינית – בטרם ייווצרו עובדות בלתי הפיכות.

שלבים בגיבוש הערכות המצב של מעצמות המערב בשנים 1962–1963

במהלך 1962–1963 בולטים מאמצים אינטנסיביים של בריטניה לתיאום הערכות-מצב, עמדות ודרכי פעולה בקשר לפעילותה הגרעינית של ישראל. בקרב גורמים

5. ראה, למשל, מכתבו של בן-גוריון לנשיא קנדי, על רקע הקמתה של הפדרציה הערבית בין מצרים, סוריה ועיראק, דיווח שגרירות ארצות-הברית בישראל למחלקת המדינה, 26 באפריל 1963, נס"פ 119, ארכיון קנדי; ראה גם תיקי לשכת שרת החוץ: חץ 4315/15 וכן חץ 4315/16, גנזך המדינה [להלן: ג"מ].
6. במגעים עם גורמים אמריקנים חזרה והועלתה הסכנה המאיימת על ישראל נוכח הגידול הרב בחימוש הקונוונציונלי של מדינות ערב, ובעיקר מצרים. ראה תיקי לשכת שרת החוץ, חץ 4315/15 וכן חץ 4315/16, ג"מ.
7. על תביעותיו של בן-גוריון לערבויות ראה דיווח שגרירות ישראל בארצות-הברית למשרד החוץ, 24 ביוני 1963, חץ 3377/6, ג"מ. כתזכיר לשגריר ישראל בקנדה כותב סמנכ"ל משרד החוץ, גדעון רפאל, כי ראש הממשלה מתעמק יותר ויותר בבעיה זו [קבלת התחייבות בסחונת מארצות-הברית], כי הגיע למסקנה שהכוח הצבאי המרתיע שלנו חייב להיות נתמך באמצעי דיפלומטי מרתיע. דיווח סמנכ"ל משרד החוץ, גדעון רפאל, אל יעקב הרצוג, שגריר ישראל בקנדה, 19 במאי 1963, חץ 3377/6, ג"מ. על פי מקור אמריקני, במכתבו אל הנשיא קנדי הבהיר בן-גוריון, כי ישראל אינה חסרת אונים, והיא יכולה לגבור על אויבותיה, אך המצב חמור בצורה חסרת תקדים. בן-גוריון טען, כי האמצעי היעיל ביותר לסיכול האיום הערבי הוא הצהרה משותפת של שתי המעצמות, הנותנת ערובות לגבולות הקיימים של מדינות האיזור, והפסקת כל סיוע למדינות שאינן מכירות במדינות אחרות. ראה: תזכיר משגרירות ארצות-הברית בישראל אל מחלקת המדינה, 26 באפריל 1963, נס"פ 119, ארכיון קנדי. ראה: ברווהר, עמ' 1550–1554.
8. על בסיס המידע שכרשותנו אפשר להתרשם, כי הערכת הממשל האמריקני הייתה שלא תחול פריצת דרך משמעותית בתחום פעילותה הגרעינית של ישראל לפני 1965. הערכה מעין זו ניתנה גם על ידי המפקחים שביקרו בכור בשלהי 1962 (ראה להלן). בדיווח של שגרירות ישראל בארצות-הברית נמסר, כי יועץ הנשיא קנדי, מאיר פלדמן, אמר למנהיג יהודי בארצות-הברית, כי 'ממילא לא נוכל [לא תוכל מדינת ישראל] להגיע לתוצאות של ממש [בתחום הגרעיני] לפני 1965'. דיווח שגרירות ישראל בארצות-הברית למשרד החוץ, 5 בנובמבר 1963, חץ 3377/10, ג"מ.

בממשל הבריטי מועלים ספקות ותהיות לגבי המדיניות שננקטה עד כה כלפי ישראל בקשר לפעילותה הגרעינית. באורח קונקרטי נטען, כי הביקורת הראשונה שערכו שני המדענים האמריקנים בכור הייתה שטחית, וכי אחדים מן האתרים בשטח הכור לא נבדקו בצורה יסודית. תוות דעת זו לא הועברה לידיעת האמריקנים (ככל הנראה מתוך חשש כי הם ייפגעו מהבעת חוסר אמון מעין זו מצד הבריטים).⁹

על רקע הניסיון הבלתי-מוצלח, להערכתם, של הביקור הראשון בכור, העלו הבריטים ספקות אם הביקורת השנייה תהיה יסודית יותר. מעבר לכך, לדעת גורמים בממשל הבריטי, גם אם הבדיקה השנייה שתיערך תהיה יסודית, היא לא תצליח להרגיע את חששותיהם של הערבים, שכן ספק אם הם ייתנו אִמון מלא בדיווחים האמריקניים. לפיכך סברו הבריטים, כי יש צורך להבטיח שהביקורת השנייה בכור תיערך על ידי גורם ניטרלי. הבריטים סברו, כי קנדה היא המדינה המתאימה ביותר לעניין זה.¹⁰

ואכן, בחודשים הראשונים של שנת 1962 פנתה בריטניה אל ארצות-הברית, כי תתבע מישראל לאפשר ביקורת נוספת בכור, וביקורת זו תיערך הפעם על ידי גורם ניטרלי (קנדה). בריטניה הבהירה לממשל האמריקני, כי יש לה 'סיבות מיוחדות' (particular reasons) להעדיף את קנדה.¹¹ קרוב לוודאי כי הבריטים העריכו (אם כי, כמובן, אין לכך ביטוי מפורש במקורות), כי לאור היחסים המיוחדים שלהם עם קנדה, הם יוכלו לדלות מן המפקחים הקנדים מידע טוב יותר לגבי פעילותה הגרעינית של ישראל בכור.¹²

בתגובה לפניותיה של בריטניה מבהיר הממשל האמריקני, כי הוא מעוניין באכיפת נוהלי הפיקוח של הוועדה הבינלאומית לאנרגיה אטומית (IAEA safeguards; להלן: 'פיקוח בינלאומי') על כלל מדינות המזרח התיכון, ובכלל זה כמובן ישראל. בסופו של דבר, לאחר שמדינות אחרות יסכימו להחלת פיקוח בינלאומי על מתקניהן הגרעיניים,¹³ מתכוון הממשל האמריקני להבהיר לישראל כי גם היא מחויבת לקבל על עצמה פיקוח כזה. אולם בשלב הנוכחי קיימים מספר מכשולים מרכזיים ליישום החלטה זו, וביניהם:¹⁴

9. תזכיר משרד החוץ הבריטי, 31 ביולי 1962, FO 371/164363 ER 1241/1/G.
10. שם, שם.
11. דיווח שגרירות בריטניה בארצות-הברית למשרד החוץ הבריטי, 10 באפריל 1962, FO 371/164363 ER 1241/1/G.
12. ביטוי מעניין למערכת היחסים האינטימית בין קנדה ובריטניה אפשר לראות בעובדה שהקנדים העבירו לידי הבריטים דין וחשבון סודי שהכינה מחלקת המודיעין המדעי של קנדה על פעילותה הגרעינית של ישראל. לא ברור לנו אם דו"ח זה הועבר גם לאמריקנים. ראה תזכיר משרד החוץ הבריטי, פברואר 1964 (אין תאריך מוגדר), FO 371/175844 ER 1241/32/G.
13. הדוגמה הבולטת ביותר היא הודו, שסירבה לאפשר פיקוח בינלאומי על מתקניה הגרעיניים. ראה תזכיר משרד החוץ הבריטי, 22 במאי 1961, FO 371/157285 IAE 4153/35.
14. דיווח שגרירות בריטניה בארצות-הברית למשרד החוץ, 10 באפריל 1962, FO 371/164363 ER 1241/1/G.

- א. ישראל מתנגדת לפיקוח בינלאומי על הכור בדימונה, כל עוד נוהלים אלה לא נתקבלו על ידי מדינות רבות אחרות (מצרים עצמה הצביעה בשיטתיות נגד אישור נוהלי הפיקוח והבקרה של הסוכנות לאנרגיה אטומית). ספק אם ישראל תהיה מוכנה להסכים לנוהלי פיקוח בינלאומיים, גם אם יופעלו עליה לתצים כבדים ביותר, 'We doubt Israel's present objections can be overcome, regardless the amount of suasion used'¹⁵.
- ב. על פי נוהלי הפיקוח הבינלאומי, שני צדדים החתומים על הסכם בילטרלי לפיתוח גרעיני חייבים להסכים ליישומם של נהלים אלה. במקרה של ישראל, ההסכם הבילטרלי שלה הוא עם צרפת, ואין להניח שזו תסכים לפיקוח בינלאומי. לפיכך ההסכם הבילטרלי שיש לישראל עם צרפת בנושא הפיתוח הגרעיני מהווה 'מכשול משמעותי' (significant obstacle) לקבלת הסכמה מצד ישראל לפיקוח בינלאומי על מתקניה הגרעיניים.
- ג. גם אם תהיה הסכמה לפיקוח בינלאומי, לא יהיה ניתן לבצע ביקורת עד שהכור יהיה 'קריטי', בערך שנתיים מעכשיו. זאת בשעה שהחשדנות הערבית, ותגובותיהן החריפות של מדינות ערב, יגיעו לשיאן במהלך תקופה זו.¹⁶
- באורח קונקרטי, מבהיר הממשל האמריקני לבריטים, כי הוא מסתייג מן הרעיון של שילוב קנדה בפיקוח על הכור. קנדה, כך טוען הממשל, מזוהה יותר מדי עם המערב, ולכן ספק אם הדיווח שלה על הנעשה בכור יהיה משכנע יותר, בעיני הערבים, מזה של ארצות-הברית. מבחינה זו מוטב, לדעת הממשל, לפנות למדינה כמו שוודיה, המקובלת יותר כ'ניטרלית אמיתית'. אם לא יהיה ניתן לארגן ביקורת ניטרלית, הממשל האמריקני מוכן לבחון את האפשרות של ביקורת אמריקנית נוספת בכור, בדומה לביקורת הקודמת. מכל מקום, האמריקנים מדווחים לבריטים, כי כבר החלו במגעים עם השוודים במגמה לשכנע אותם לבצע את הביקורת, ויש להם יסוד להניח כי השוודים יאותו לקבל על עצמם משימה זו. עוד הבהיר הממשל האמריקני לבריטים, כי הגם שמן הראוי לארגן ביקורת נוספת כשנה לאחר הביקורת הראשונה, לדעת מחלקת המדינה אין מקום ל'בהילות' (violent hurry).¹⁷
- על בסיס דיווח זה, בין השאר, העריכו גורמים בריטיים, כי הממשל האמריקני אכן מעוניין, ממש כמו בריטניה (As keenly interested in the subject as we are), לטפל בסוגיית הפיתוח הגרעיני של ישראל. יחד עם זאת היה ברור לבריטניה, כי השיחות

15. דיווח שגרירות בריטניה בארצות-הברית למשרד החוץ, 10 באפריל 1962, FO 371/164363 ER 1241/1/G. ביטוי לפסימיות של הממשל האמריקני לגבי האפשרות שישראל תסכים לקבל נוהלי פיקוח בינלאומיים על הכור ראה: תזכיר משרד החוץ הבריטי, 30 באפריל 1962, FO 371/164309 ER 1051/6.

16. לדיון מקיף בתגובות העולם הערבי על הפעילות הגרעינית של ישראל ראה: א' לויטה ואמילי לנדאו, בעיני הערבים: דימויה הגרעיני של ישראל, תל-אביב 1994.

17. דיווח שגרירות בריטניה בארצות-הברית למשרד החוץ, 10 באפריל 1962, FO 371/164363 ER 1241/1/G.

שהממשל האמריקני מבקש לערוך עם השוודים, כדי שיקבלו על עצמם משימות של פיקוח על הכור, לא יאפשרו ביצוע ביקורת נוספת לפני מאי-יוני 1962.¹⁸ בראשית יוני 1962 דיווח הממשל האמריקני לבריטניה, כי הנסיונות לשכנע את שוודיה לבצע את הביקורת בכור עלו בתוהו.¹⁹ לפיכך ארצות-הברית, ולא גורם ניטרלי, היא שתבצע את הביקורת השנייה בכור. על רקע זה, חוזרים גורמים בריטיים ומתלבטים בשאלה אם כדאי לשוב ולהעלות בפני האמריקנים את הרעיון של ביקורת על ידי קנדה.²⁰ גורמים בריטיים שבים ומוזכרים, כי הביקור הראשון של המדענים בכור היה 'שטחי מכדי שיספק בטחונות מלאים' (Too superficial to provide full assurances), וכי קנדה מתאימה לביצוע הפיקוח בהיותה מדינה ניטרלית בסכסוך הישראלי-ערבי, ומשום שבניגוד לארצות-הברית אין לה קשרים מיוחדים עם ישראל.²¹

מן הדיווחים המגוונים המתייחסים למגעים שבין ארצות-הברית לבריטניה בסוגיית פעילותה הגרעינית של ישראל מצטיירת בבירור מגמה מצד הממשל האמריקני לנהל את המערכה בשאלה זו באורח בלעדי כמעט, ותוך שיתוף פעולה מוגבל בלבד עם בריטניה, בעלת-בריתו. קרוב לוודאי, כי עמדת הממשל האמריקני בסוגיה זו נבעה מן השיקולים העיקריים הבאים:

א. הערכה כי תרומתה של בריטניה למאבק הכולל נגד פעילותה הגרעינית של ישראל היא שולית למדי. מעמדה של בריטניה במזרח התיכון בכלל, ובישראל בפרט, היה רופף, ולא נראה היה כי ביכולתה להעניק תרומה משמעותית למאמץ האמריקני בתחום זה.

ב. אם אכן יתגברו החשדות בקשר לפעילותה הגרעינית של ישראל בקרב גורמי הממשל האמריקני, והדבר יבוא לידיעת הבריטים, יעמוד הממשל האמריקני בפני מבחן יוקרתי קשה, אשר ספק אם יוכל לצאת ממנו כשידו על העליונה. חוסר יכולת של הממשל האמריקני 'לכופף' את ישראל בקשר לפעילותה הגרעינית, עלול, כך סבר, קרוב לוודאי, הממשל האמריקני, לפגוע במעמדה הבינלאומי של ארצות-הברית בכלל, ובקרב ננות-בריתה בפרט.

ג. לעומת זאת, יצליח הממשל האמריקני 'לכופף' את ישראל בהקשר לפעילותה הגרעינית, מוטב לו להפיק את מלוא התועלת לעצמו. הממשל האמריקני העריך, כי התפתחות כזו תחזק את מעמדו בעולם הערבי, ויש להניח כי לא ראה כל תועלת לעצמו לשתף את בריטניה בחלוקת הרווחים.

18. דיווח שגרירות בריטניה בארצות-הברית למשרד החוץ, 10 באפריל 1962, FO 371/164363 ER 1241/1/G

19. בשיחה עם ראש הממשלה, דוד בן-גוריון, אומר שגריר ארצות-הברית בישראל, וולורת' בארבור, כי 'אף אחת מהמדינות הניטרליות הקטנות אינה מתעניינת בנושא'. ראה דיווח משרד החוץ לשגרירות ישראל בארצות-הברית, על שיחת בן-גוריון-בארבור, 5 במאי 1963, חץ 3377/9, ג"מ.

20. דיווח מושינגטון אל משרד החוץ הבריטי, 7 ביוני 1962, FO 371/164363 ER 1241/1(A)/G

21. תזכיר משרד החוץ הבריטי, 8 באוגוסט 1962, FO 371/164363 ER 1241/1(A)/G

על רקע מערכת יחסים זו, אין תימה כי הבריטים חוששים שמא ארצות-הברית אינה מוסרת להם את מלוא המידע המצוי ברשותה לגבי הכור.²² לפיכך הם חוזרים ושוקלים, תוך לבטים לא קלים, את האפשרות להעלות בפני האמריקנים את ההצעה להפקיד את הביקורת בכור בידי הקנדים. מול שאיפתם המובנת לקבל מידע מקיף יותר על הנעשה בכור עומדים שני שיקולים כבדי משקל: א. מודעותם של הבריטים למעמדם הנחות יחסית לעומת זה של ארצות-הברית בקשר ליכולתם לטפל בסוגיה כה רגישה ומורכבת.²³ ב. חששם של הבריטים מפני דחייה בוטה של פנייתם על ידי הממשל האמריקני, אשר עלולה לפגוע ביוקרתם ובמערכת היחסים המיוחדת בינם לבין האמריקנים.²⁴

בסופו של דבר, חוזרים הבריטים ומעלים בפני הממשל האמריקני את האפשרות של פיקוח על ידי הקנדים. בתגובה מבהיר הממשל האמריקני לבריטים, כי הרעיון של ביקורת קנדית הוא טוב, ביסודו של דבר, וניתן יהיה לשקול זאת בשלב מאוחר יותר, אך בשלב זה ארצות-הברית רוצה לבצע את הפיקוח על ידי אנשיה-שלה. הממשל האמריקני מסתייג מן הטיעון של הבריטים לגבי תגובות הערבים על ביקורת אמריקנית נוספת. לדעתו, יחסי ארצות-הברית ומצרים טובים מספיק כדי שהם יקבלו גם את הממצאים האמריקניים של הביקורת בכור. על בסיס עמדה אמריקנית זו, מביעים גורמים בריטיים את הדעה, כי לא נראה שיש אפשרות ללחוץ על האמריקנים יותר בנושא שיתוף הקנדים בפיקוח על הכור.²⁵

באורח מעשי, כך משתמע מדיווחי הממשל האמריקני, הרעיון של ביקורת גיטרלית יורד, לפי שעה, מן הפרק, שכן אין זה סביר שישראל תסכים לשני ביקורים (אמריקני ו'גיטרלי') בעתיד הקרוב. נוכח המבוי הסתום בשאלת 'הפיקוח הניטרלי' (מצב שהאמריקנים, ככל שאפשר להתרשם, אינם מצטערים עליו), ואולי עוד קודם לכן, פותחים אנשי ממשל אמריקנים במגעים עם ישראל כדי להסדיר ביקור נוסף של מפקחים אמריקנים בכור בדימונה. ביולי 1962 מדווח הממשל האמריקני לבריטים, כי ישראל טרם נתנה הסכמתה לכך, אך להערכתו הסכמה כזו תינתן בקרוב.²⁶ כחודש לאחר מכן (אוגוסט 1962) שב הממשל האמריקני ומדווח לבריטים, כי טרם נתקבלה תשובה חיובית מצד ישראל על תביעת הממשל האמריקני לאפשר ביקורת

22. תזכיר בריטי מ'26 במאי 1964 קובע במפורש כי האמריקנים החליטו שלא לשתף את הבריטים באורח מלא בסוגיית הפעילות הגרעינית של ישראל. תזכיר משרד החוץ הבריטי, 26 במאי 1963, FO 317/175843 ER 1241/19/G

23. תזכיר משרד החוץ הבריטי קובע במפורש, כי 'אין לבריטניה מה לעשות [בהקשר לפעילותה הגרעינית של ישראל], מעבר לכך שהיא תאפשר לארצות-הברית למצות צעדים אלה שהיא נוקטת'. תזכיר משרד החוץ הבריטי, 12 בספטמבר 1963, FO 371/170537 ER 1071/39.

24. תזכיר משרד החוץ הבריטי, 13 באוגוסט 1962, FO 371/164363 ER 1241/1/(B).

25. דיווח מושינגטון אל משרד החוץ הבריטי, 15 באוגוסט 1962, FO 371/164363 ER 1241/3/G

26. דיווח מושינגטון אל משרד החוץ הבריטי, 18 ביולי 1962, FO 371/164363 ER 1241/2/G.

נוספת בכור. הממשל האמריקני העריך, כי הישראלים מנסים ליצור סתבת בטיפול בסוגיה זו (dragging their feet on this), וכי הם מבקשים לשכנע את האמריקנים כי לאור המסקנות החיוביות של הביקור האחרון אין עוד צורך בביקורים נוספים. ואולם הממשל האמריקני מבהיר, כי הוא ימשיך ללחוץ על ישראל לאפשר ביקור נוסף, אם כי הוא מטיל ספק אם ניתן יהיה להשיג פריצת דרך (make headway) בנושא לפני הבחירות הקרובות לקונגרס בסתיו הקרוב.²⁷

באוקטובר 1962 נערך הביקור השני של מפקחים אמריקנים. לכאורה, ממצאי הביקורת אמורים היו לצנן במקצת את החשדות של מעצמות המערב לגבי פעילותה הגרעינית של ישראל. מדיווחים שמסרו גורמים בממשל האמריקני לבריטים עולה, שהמפקחים השתכנעו כי הכור מיועד רק לצורכי שלום (בניסוח המקורי מדובר על American satisfaction that the Demona [Dimona] reactor was only for peaceful purposes). למפקחים לא היה ספק, כי ישראל לא תוכל לייצר נשק גרעיני עד 1964, ואולי גם לא ב-1965.²⁸

הממשל האמריקני הבהיר לבריטים, כי המידע שהביאו המפקחים, או לפחות חלקו, הובא לידיעתו של נאצר. אולם עד למחצית נובמבר 1962 לא הייתה ברורה תגובתו. להערכת הממשל האמריקני, הדבר נבע מעיסוקו האינטנסיבי והממושך של נאצר במלחמת תימן. עם זאת העריך הממשל האמריקני, כי תגובותיו המתונות יחסית של נאצר בסוגיה זו מעידות כי המידע שהועבר אליו נקלט היטב.²⁹ בין כך ובין כך, נוכח הממצאים המרגיעים יחסית של המפקחים, העריכו גורמים בריטיים (באוקטובר 1962), כי הערכים עשויים להיות שבעי רצון מן הדיווחים שקיבלו. לנוכח ממצאים אלה העלו גורמים בריטיים את הסברה, כי לא יהיה עוד מקום ללחוץ על ארצות-הברית לשתף גורמים קנדיים בביקור.³⁰

בפועל, כך מסתבר, ממצאי המפקחים, ואף הידיעות כי ממשלת צרפת הייתה זהירה מספיק שלא לסייע לישראל בנושא הכור בשום דבר שיכול לשמש לצרכים מלחמתיים,³¹ לא הרגיעו כלל את מעצמות המערב באשר לפעילותה הגרעינית של ישראל. אצל גורמים בריטיים, וקרוב לוודאי גם אצל גורמים אמריקניים, התגבשה התפיסה, כי ממילא לא ניתן היה לצפות, בשלב זה לפחות, כי המפקחים יוכלו למצוא ממצאים מחשידים לגבי פעילותה הגרעינית של ישראל. זאת מכיוון שמדינת ישראל

27. דיווח מושינגטון אל משרד החוץ הבריטי, 15 באוגוסט 1962, FO 371/164363 ER 1241/3/G

28. תזכיר משרד החוץ הבריטי, 2 בינואר 1963, FO 371/164363 ER 1241/6; ראה גם: דיווח שגרירות בריסניה בישראל אל משרד החוץ, 15 בינואר 1963, FO 371/164363 ER 1241/6(1)

29. דיווח שגרירות בריסניה בארצות הברית למשרד החוץ, 17 בנובמבר 1962, FO 371/164363 ER 1241/4 G (1)

30. דיווח מושינגטון אל משרד החוץ הבריטי, 29 באוקטובר 1962, FO 371/164363 ER 1241/4/G

31. תזכיר משרד החוץ הבריטי, 12 בספטמבר 1963, FO 371/170537 ER 1071/39

פועלת בשלב זה להשגת אופציה גרעינית בלבד, ואילו את שאלת השגת היכולת הגרעינית היא משאירה לשלב מאוחר יותר בעתיד. בהתייחסות מפורשת לסוגיה זו, מציגים גורמי הערכה בריטיים את הערכת המצב שלהם כדלקמן:

ישנן ראיות כי ממשלת ישראל פועלת להשגת אופציה לייצור נשק גרעיני בשלב כלשהו בעתיד ... זאת בעוד היכולת לייצר נשק גרעיני נשמרת לעת עתה כאופציה בלבד ... המדיניות של ישראל היא אפוא לגרום לכך שמצרים תישאר בספק לגבי כוונותיה של ישראל, ואילו כלפי המעצמות ישראל תיתן בטחונות לא מוחלטים לגבי כוונותיה. מסיבה זו, וגם מכוח השגרה, תמשיך ישראל לפעול בדרך של תשאיות והטעייה. המעצמות ימשיכו לעקוב אחר פעילותה הגרעינית של ישראל, אך קיים רק סיכוי קלוש כי יגלו ממצאים מחשידים.³²

במהלך 1963 החלו להגיע לידיעת מעצמות המערב ידיעות נוספות באשר לפעילותה הגרעינית של ישראל. ידיעות אלה, אשר מטבע הדברים רק חלקן נחשף לעיון, העלו את החשדות של מעצמות המערב, כי המפקחים שהגיעו לכור לא הצליחו לבחון באורח יסודי את כל האתרים הרלוואנטיים להערכת מגמות פעילותה הגרעינית של ישראל.³³ חשדות אלה מדרבנים את מעצמות המערב לבטא דאגה גוברת והולכת נוכח פעילותה הגרעינית של ישראל ולתבוע הגברת הפיקוח על פעילות זו.

בראשית ינואר 1963 מדווחת שגרירות בריטניה בישראל, כי ב־30 בנובמבר 1962 נפגש ראש הממשלה, דוד בן־גוריון, עם עורכי העיתונים (קרוב לוודאי שהמדובר במפגש המסורתי עם העורכים לרגל כ"ט בנובמבר). במפגש נשאל בן־גוריון, אם הוא תומך ברעיון של מזרח תיכון נקי מנשק גרעיני, אשר ישתר את ישראל מן העול הכספי הכרוך בבניית עוצמה גרעינית. בן־גוריון דחה את הרעיון וקבע, כי חשוב שבידי ישראל תהיה 'הרתעה כלשהי' (some sort of deterrent) כלפי מצרים.³⁴ באותו פרק זמן ממש דווח על התבטאות של גזבר הסוכנות היהודית, לואי פינקוס, על אודות הוצאות הביטחון הכבדות הרובצות על ישראל. פינקוס הוסיף ואמר, כי

32. במקור נוסחו הדברים כך: The evidence [is] that the Israel Government is working towards an option to produce nuclear weapons at some future date ... [while] the long term capacity to produce nuclear weapons is being held in reserve ... The policy seems to be, therefore, to keep Cairo wondering while offering mild reassurance to the Great Powers. For this purpose and from force of habit, secrecy and deception will go on. The Powers will therefore go on watching Israel carefully, but there is little chance on present form that they will see anything to frighten them. דיווח שגרירות בריטניה בישראל אל משרד החוץ הבריטי, 15 בינואר 1963, FO 371/164363 ER 1241/6(1).

33. הדבר מסתבר נוכח תביעותיו החרמשמעות של הנשיא קנדי (אשר יפורטו בהמשך) לאפשר ביקורת באתרים ספציפיים בכור.

34. תזכיר משרד החוץ הבריטי, 2 בינואר 1963, FO 371/164363 ER 1241/6.

'ההרתעה הגרעינית' (nuclear deterrent), שבן-גוריון דיבר עליה, היא פרויקט בעל עלות גבוהה.³⁵ לקראת סוף 1963 שבה שגרירות בריטניה בישראל ומדווחת על ריאיון של בן-גוריון עם עורך-הניו-יורק טיימס (מ'16 בנובמבר-1963), וממנו השתמעה, לכאורה, הודאה של בן-גוריון, שהכור בדימונה מיועד לצרכים צבאיים.³⁶ בקיץ 1963 מגיעות לידי מעצמות המערב ידיעות על האפשרות כי קיים שיתוף פעולה בתחום הגרעיני בין ישראל לגרמניה המערבית. בראשית יוני 1963 משגר ראש ממשלת בריטניה, הרוולד מקמילן, מכתב אל ראשי משרד החוץ הבריטי, ובו הוא מבקש לדעת אם יש ידיעות על שיתוף פעולה גרעיני בין גרמניה וישראל. המכתב נשלח לקראת בואו של שר ההגנה הגרמני, פרנץ יוזף שטראוס, לארץ. במכתב מציין מקמילן את קבלת הפנים החריגה באופייה שערך בן-גוריון לשטראוס.³⁷ משרד החוץ הבריטי השיב, כי אין כל מידע על שיתוף פעולה גרעיני בין גרמניה המערבית לישראל.³⁸ מדיווח שגרירות בריטניה בווישינגטון (ספטמבר 1963) מסתבר, כי גם בממשל האמריקני מודאגים משיתוף הפעולה הצבאי בין ישראל לגרמניה, אם כי הנושא הגרעיני לא נזכר בדיווח זה.³⁹ בדרגים שונים במערב אף מועלית השערה ולפיה התעמולה הנרחבת שמדינת ישראל מנהלת נגד פעילות המדענים הגרמנים במצרים נועדה לכסות על פעילותה שלה בתחום הגרעיני (ואולי גם על שיתוף הפעולה בינה לבין גרמניה המערבית בתחום זה).⁴⁰

35. שם, שם.

36. דיווח שגרירות בריטניה בישראל אל משרד החוץ, 2 בדצמבר 1963, FO 371/170579 ER 1241/31(A). בן-גוריון עצמו טרח לשלוח מכתב לחברי הממשלה ובו הכחיש את דבריו של עורך הניו-יורק טיימס: 'בכדותות על "הרמוז" (המראות במקור - ז"ש) ביחס לכור בדימונה ראיתי נוק פוליטי, כי אנשי מחמד [מתלקת המדינה] ואנשי הבית הלבן אינם מחוייבים להכיר אותי כמוכם, ולדעת בעצמם שלא ייתכן שאני "ארמוז" (המראות במקור) לסולצברגר, מה שעיתונאי זה מייחס לי'. דיווח משרד החוץ לשגרירות ישראל בווישינגטון, 20 בנובמבר 1963, חץ 3377/10, ג"מ. נוסח מלא ראה: תיק התכתבויות, 18 בנובמבר 1963, אב"ג. ביומנו מתייחס בן-גוריון לפרשה זו בהרחבה רבה. ראה יומן בן-גוריון, 18 בנובמבר 1963, אב"ג.

37. תזכיר משרד החוץ הבריטי, 4 ביוני 1963, FO 371/170523 ER 103118/21/G. האפשרות של שיתוף פעולה גרעיני בין ישראל ומערב-גרמניה עולה גם מתזכיר בריטי אחר. ראה תזכיר משרד החוץ הבריטי, 12 בספטמבר 1963, FO 371/170537 ER 1071/39.

38. תזכיר משרד החוץ הבריטי, 14 ביוני 1963, FO 371/170523 ER 103118/21/G. החשש כי הפעילות סביב המדענים הגרמנים מהווה תירוץ להצדקת הפעילות הגרעינית של ישראל מועלה גם על ידי אנשי הממשל האמריקני. ראה בהקשר זה: תזכיר שיחה בין איש המועצה לביטחון לאומי, רוברט קומר, ומרדכי גזית, 15 מאי 1963, נס"פ 119, ארכיון קנדי.

39. דיווח משגרירות בריטניה בווישינגטון אל משרד החוץ הבריטי, 3 בספטמבר 1963, FO 371/170523 ER 103118/25.

40. תזכיר משרד החוץ הבריטי, 14 ביוני 1963, FO 371/170523 ER 103118/21/G. על שיתוף-פעולה אפשרי בין ישראל וגרמניה בנושא הגרעיני ראה: ש' אהרונוסון, 'אור חדש על דוקטרינת "המחסה ליום סגריר"', עיונים בתקומת ישראל, 2 (1992), עמ' 141-165. ראה במיוחד עמ' 150-151.

על בסיס דיווחים אמריקנים אלה, וקרוב לוודאי גם על בסיס דיווחים אחרים שאינם בדינו, הולכת ומתגבשת בממשל האמריקני הרעה, כי בכל מה שקשור לפעילותה הגרעינית של ישראל, 'שעון החול' הולך ואווז, וכי אם לא יפעלו מעצמות המערב בנחישות בזמן הקרוב, אפשר שייווצרו עובדות בלתי הפיכות בתחום זה. ועדה מיוחדת שהקים הנשיא קנדי לדיון, בין השאר, בפעילותה הגרעינית של ישראל, קבעה כי שאלת העיתוי של הפעולה האמריקנית בעניין זה היא מרכיב חיוני, בשל השיקולים העיקריים הבאים:

א. קל יותר להשיג הסדרי פיקוח ושליטה כל זמן שכלי הנשק אינם נמצאים בידי הצדדים. ב. הסכנה של התקפה מקדימה הולכת וגדלה ככל שכל אחד מן הצדדים לומד יותר על התפתחות מגמות הפיתוח אצל הצד השני. ג. ככל שיתקדם הפיתוח של כלי הנשק האסטרטגיים אצל שני הצדדים, כך יקשה על ארצות-הברית למנוע התפרצות מעשי איבה. ד. התבטאויות חוזרות ונשנות של ארצות-הברית, בפומבי ושלא בפומבי, על דאגתה נוכח הסכנה של הסלמה אסטרטגית וחימוש גרעיני מחייבות אותה לפעול לפתרון הבעיה בהקדם. ה. הלחץ הפנימי בארצות-הברית כנגד הסלמה במירוץ החימוש, ובמיוחד במירוץ הטילים של מצרים, הופך את הטיפול בסוגיה זו לדחוף יותר ויותר.⁴¹

ואכן, בדיווחים הנמסרים לאישים בכירים בממשל הבריטי ניתן ביטוי לדאגה הגוברת והולכת בקרב מעצמות המערב לנוכח פעילותה הגרעינית של ישראל. תזכיר בריטי (ינואר 1963), המתייחס לממצאים המרגיעים, כביכול, של המפקחים, קובע במפורש, כי 'עדיין אין אנו מרוצים' (We are still not satisfied).⁴² חודשים ספורים לאחר מכן (ספטמבר 1963) קובע תזכיר של משרד החוץ הבריטי, כי לבריטניה יש מידע חלקי בלבד על יכולתה הגרעינית של ישראל, אבל מה שידוע להם הוא 'מקור לדאגה' (a source of concern). בהמשך הוא מוסיף, כי למעשה ההרתעה הגרעינית מהווה גורם ההרתעה היחיד (only deterrent) בידי ישראל, נוכח ההתעצמות הגדלה והולכת של העולם הערבי.⁴³ באותו פרק זמן ממש מאוכזר מסמך של משרד החוץ הבריטי וקרוב לוודאי, לא במקרה) ידיעה ולפיה הגבירה ארצות-הברית את טיסות הירי-2 (מטוסי ריגול) בנגב מעל דימונה.⁴⁴

ביטוי לחששות מעצמות המערב לנוכח פעילותה הגרעינית של ישראל ניתן גם במסרים המלווים, לעתים, באיומים, שהועברו לישראל על ידי אישים בכירים בממשל האמריקני. ניתן לציין, בין השאר, את המסרים הבאים:

41. תזכיר של מחלקת המדינה על אפשרויות של הגבלת מירוץ החימוש במזרח התיכון, 14 מאי 1963, נס"פ 118, ארכיון קנדי.

42. תזכיר משרד החוץ הבריטי, 2 בינואר 1963, FO 371/164363 ER 1241/6.

43. תזכיר משרד החוץ הבריטי, 10 בספטמבר 1963, FO 371/170162 E 1022/13.

44. תזכיר משרד החוץ הבריטי, 16 בספטמבר 1963, FO 371/170579 ER 1241/21. ב-19 ביולי 1963 יורט מטוס סוור אמריקני שהיה בדרכו מאילת צפונה. במסוס היה ציוד אלקטרוני ומצלמות. לא היתה כל פנייה אמריקנית מוקדמת בנושא. דיווח משרד החוץ לשגרירות ישראל בווישינגטון, 19 ביולי 1963, חץ 3377/6, ג"מ.

- א. בשיחה עם הציר בשגרירות ישראל בווינגטון (מאי 1963) מביע איש המועצה לביטחון לאומי, רוברט קומר, את דאגתה העמוקה של ארצות-הברית לנוכח פעילותה הגרעינית של ישראל בכור בדימונה.⁴⁵
- ב. בפגישה עם נציגי ארגונים יהודיים בארצות-הברית (יוני 1963) אמר יועץ הנשיא קנדי, מאיר פלדמן, כי ארצות-הברית מודאגת מאוד מן הפיתוח האטומי בישראל. אם לא תדע ארצות-הברית בדיוק מה ישראל עושה ומתכננת לעשות בשטח האטומי, היא לא תוכל להישאר אדישה, למרות ידידותה לישראל, כי זה עניין בעל משמעות גלובאלית.⁴⁶
- ג. בשיחה עם שגריר ישראל בארצות-הברית, אברהם הרמן (יוני 1963), אמר יועץ אחר של הנשיא קנדי, ארתור שלזינגר, שהנשיא בעצמו מגלה עניין מיוחד בדבר (כלומר, בסוגיית פעילותה הגרעינית של ישראל). לדעתו, הכרחי שהעניין הזה יהיה נושא לחליפת מכתבים בדרג גבוהה.⁴⁷
- ד. תת-שר-החוץ האמריקני, אוויל הארימן, אמר למנהיג יהודי בארצות-הברית, כי אם הישראלים ימשיכו בפיתוח גרעיני, 'We shall come down on them like a ton of bricks'⁴⁸.
- במקביל מתחזקת בממשל האמריקני ההערכה, כי המשך פעילותה הגרעינית של ישראל עלול לפגוע באינטרסים חיוניים של ארצות-הברית. לפיכך מן הראוי כי ארצות-הברית תפעל בסוגיה זו ביתר תקיפות מבעבר. הערכת מצב זו מתבססת, ככל הנראה, על השיקולים העיקריים הבאים:⁴⁹
- א. השגת יכולת גרעינית על ידי ישראל תגרום נזק מהותי (substantial damage) למעמדן של ארצות-הברית ומדינות המערב בעולם הערבי. גם אם ארצות-הברית תביע אי-הסכמה לפעילותה הגרעינית של ישראל, יהיה קשה למנוע נטייה הולכת וגדלה של זיהוי פעילותה זו עם המערב. חלק ניכר מן הערבים מאמינים, כי ישראל פועלת בעניין זה בשיתוף פעולה עם ארצות-הברית. אין ספק אפוא, כי המערב בכלל, וארצות-הברית בפרט, יהיו מטרה ראשונה לחיצי הזעם של הערבים. יש להניח, כי כתוצאה מכך ייפגעו באורח קשה מעמדה והשפעתה של ארצות-הברית בעולם הערבי.

45. תזכיר שיחה בין איש המועצה לביטחון לאומי, רוברט קומר, ומרכזי גזית, 15 במאי 1963, נס"פ 119, ארכיון קנדי.

46. דיווח הקונסול בניו-יורק, כתריאל כץ, למשרד החוץ, 3 ביוני 1963, חץ 3377/6, ג"מ. בשיחה עם שגריר ישראל בארצות-הברית מבהיר סגן עוזר מזכיר המדינה לעניינים מדיניים-צבאיים, כי 'ההתנגדות האמריקנית להפצת כוחות גרעיניים צבאיים היא עיקרון יסודי במדיניות ארצות-הברית'. דיווח שגרירות ישראל בארצות-הברית למשרד החוץ, 15 באפריל 1963, חץ 3377, ג"מ.

47. דיווח מן השגרירות בווינגטון למשרד, 5 ביוני 1963, חץ 3377/6, ג"מ.

48. דיווח משגרירות ישראל בארצות-הברית למשרד החוץ, 4 בנובמבר 1963, חץ 3377/10, ג"מ.

49. תזכיר סוכנות הביון של ארצות-הברית, 6 במארס 1963, נס"פ 118, ארכיון קנדי.

- ב. למרות שישראל נהנית מעליונות צבאית ברורה על פני מדינות ערב - כל אחת לחוד וכולן ביחד - הרי השגת יכולת גרעינית תחזק מאוד את תחושת הביטחון שלה. בנסיבות אלה סביר, כי מדיניותה כלפי הערבים תהיה יותר תקיפה. היא תחוש עצמה חופשית לבצע פעולות תגמול נועזות יותר. כמו כן היא עלולה לנצל את עליונותה לצורך מלחמה פסיכולוגית, שתציג את חוסר האונים של הערבים, ובכך תיצור פירוד בעולם הערבי.
- ג. נאצר עלול להתפתות לפעולה נגד הכור, או להשיג עוצמה גרעינית משלו. אין ספק כי אם יעריך שישראל פועלת להשגת אופציה גרעינית, הוא יפנה לגוש המזרחי לסייע לו. זאת למרות חששותיו מפני פגיעה במעמד הניטרלי של מצרים.⁵⁰ בתגובה לפנייה כזו, ייתכן כי הרוסים יסכימו להציב כלי נשק גרעיניים בארצות ערב, אשר יהיו תחת שליטתם. בכל מקרה, הרוסים ינסו להפיק מרב התועלת הפוליטית מן המצב הקיים, תוך ניסיון לשכנע את הערבים, כי רק בזכותם נמנעת ישראל מלתקוף אותם.
- על בסיס הערכת מצב זו, ומתוך מודעות לתלותה העצומה של ישראל במערב בכלל, ובארצות-הברית בפרט, הלכה והתגבשה בממשל האמריקני ההכרה, כי על ארצות-הברית לתבוע מישראל כי תכיר בעובדה שבטחונה בטווח הארוך תלוי לא רק ביחסיה עם הערבים, אלא גם ביחסיה עם ארצות-הברית. מערכת יחסים זו, כך צריך הממשל האמריקני להבהיר לישראל, היא דו-כיוונית: כשם שארצות-הברית תומכת בישראל במגוון רחב של תחומים, כך היא מצפה מישראל כי תיתן דעתה לבעיותיה ולצרכיה של ארצות-הברית לגבי פעילותה הגרעינית.⁵¹

גיבוש 'אסטרטגיית הכתישה' כלפי ישראל

באורח קונקרטי, הערכת מצב זו באה לידי ביטוי בתביעה חד-משמעית ונחרצת של הממשל האמריקני, כי ישראל תאפשר ביקורת מתמשכת וסדירה (continuing system of inspection) של מפקחים אמריקנים בכור.⁵² ב-5 במאי 1963 מעביר שגריר

50. בשיחה עם פקידים בריטיים נשאל נאצר מה יעשה אם ישראל תגיע ליכולת גרעינית. הוא השיב, כי יפתח במלחמת מנע כדי למנוע התפתחות כזאת. נאצר סירב לפרש יותר. דיווח משגרירות ישראל בבריטניה למשרד החוץ, 12 בדצמבר 1963, חץ 3395/4, ג"מ.
51. תזכיר על שיחת שרת החוץ, גולדה מאיר, עם הנשיא קנדי, 27 בדצמבר 1962, נס"פ 118, ארכיון קנדי.
52. כבר במחצית מאי 1963 מבהיר איש המועצה לביטחון לאומי של ארצות-הברית, רוברט קומר, לציר ישראל בוושנינגטון, מרדכי גזית, כי ארצות-הברית תתבע מעתה ביקורים תקופתיים בכור. תזכיר שיחה בין איש המועצה לביטחון לאומי, רוברט קומר, ומרדכי גזית, 15 מאי 1963, נס"פ 119, ארכיון קנדי. בראשית נובמבר 1963 מדווח הממשל לבריטניה, כי ישראל הסכימה לביקורת נוספת בכור בסוף 1963. הממשל, כך דיווח, אינו נוטה לתבוע מישראל להסכים לביקורת בינלאומי על הכור, אך הוא תובע שיטת ביקורת רצופה. דיווח משגרירות בריטניה בוושנינגטון אל משרד החוץ, 8 בנובמבר 1963, FO 371/171010 GN 104116/18(C)

ארצות-הברית בישראל לידי בן-גוריון שדר מן הנשיא קנדי, ובו בקשה/תביעה מישראל כי תסכים לשני ביקורים בשנה בכור בדימונה. ראש הממשלה דוד בן-גוריון הגיב, שבשיחה שלו עם הנשיא קנדי ב-1961 לא הועלה רעיון כזה, ולא הוסכם על מסגרת כזו של ביקורים. כל מה שהנשיא ביקש, קבע בן-גוריון, הוא ביקור חד-פעמי של נציג מדינה ניטרלית. ישראל, הדגיש בן-גוריון, אינה גוררת של ארצות-הברית. לגופו של עניין הבהיר בן-גוריון, כי ישיב על הבקשה לאחר התייעצות עם שרת החוץ, גולדה מאיר.⁵³

ב-12 במאי 1963 מעביר דוד בן-גוריון לנשיא קנדי שדר העוסק, רובו ככולו, בצורכי הביטחון של ישראל. השדר נכתב, בין השאר, על רקע המתחות הגואה בירדן, ההכרזה על הקמת הפרדציה הערבית (מצרים, סוריה ועיראק), הסכנות המוחשיות של התמוטטות המשטר המלוכני בירדן והקמת משטר ערבי לאומני ופרו-נאצרי בשכנות מאיימת למדינת ישראל. בהקשר זה מעמיד בן-גוריון ארבע תביעות מרכזיות מן הממשל האמריקני להבטחת בטחונה של ישראל: א. פירוז מלא (complete demilitarization) של הגדה המערבית כולה במקרה של נפילת המשטר בירדן. ב. חתימת הסכם הגנה בילטרלי בין ישראל לארצות-הברית (bilateral security agreement). ג. הספקת נשק חדיש ומתקדם על ידי ארצות-הברית לישראל, כמו זה המצוי במצרים ובמדינות ערביות אחרות (All the equivalent kinds of armaments with which the armed forces of Egypt and the other Arab States are equipped).

ד. הסכמה על תוכנית כוללת של פירוק נשק במזרח התיכון.⁵⁴ נקודות אלה מתעלמות, לכאורה, מן הסוגיה הגרעינית שהועלתה בשדר הנשיא קנדי אל בן-גוריון. אין ספק כי ניכר כאן מאמץ מצד בן-גוריון (ואישים אחרים בהנהגה), להסיט את תשומת הלב עד כמה שאפשר מן הבעיה הגרעינית לעבר הסכנות הצפוונות למדינת ישראל במישור הקונוונציונאלי. מאמץ זה בא לידי ביטוי, בין השאר, במגעים עם ארצות-הברית⁵⁵ ובאיגרות שבן-גוריון שיגר למנהיגים בעולם בעקבות ההכרזה על הקמת הפרדציה המשולשת באפריל 1963. ביטוי מעניין למגמה זו נותן בן-גוריון באיגרת שהוא משגר לפילוסוף הבריטי, ברטרנד ראסל, אשר הביע בפני בן-גוריון את חרדותיו נוכח הסכנות של חדירת נשק גרעיני למזרח התיכון. 'אני מבין היטב מדוע אתה חרד בעיקר לנשק אטומי', כותב בן-גוריון, 'אבל אני מקווה שאתה מבין מדוע אנו חרדים גם לנשק קונוונציונאלי. שישה מיליון יהודים נשמדו בנשק קונוונציונאלי ... לכן אנו עומדים כל כך על פירוק נשק כללי בישראל ובארצות ערב תחת פיקוח בינלאומי'.⁵⁶

53. דיווח משרד החוץ לשגרירות ישראל בארצות-הברית, 5 במאי 1963, חץ 3377/9, ג"מ.
54. דיווח משרד החוץ לשגרירות ישראל בארצות-הברית, 12 במאי 1963, חץ 3377/9, ג"מ.
55. ראה, למשל, דיווח משרד החוץ לשגרירות ישראל בארצות-הברית על שיחת בן-גוריון עם השגריר בארבור, 5 במאי 1963, חץ 3377/9, ג"מ.
56. מכתב בן-גוריון לברטרנד ראסל, 28 במאי 1963, תיק התכתבויות, אב"ג. במכתב אחר כותב בן-גוריון: 'הסכנה הצפויה לעולם היא מנשק גרעיני ... הסכנה הצפויה לנו היא מנשק קונוונציונאלי [כל ההדגשות במקור - ז"ש] ראה תיק התכתבויות, 5 ביוני 1963, אב"ג.

במקביל למגמה בולטת זו למקד את תשומת הלב הבינלאומית במישור הקונוונציונאלי, קשה להשתחרר מן הרושם, כי העלאת נקודות אלה על ידי בן-גוריון, הבאה בהמשך להפגנת חששות כבדים לבטחונה של מדינת ישראל ותביעות חוזרות ונשנות שלו למתן ערובות משותפות לישראל מצד ארצות-הברית (וברית-המועצות), הינה חלק ממהלך ספק טקטי ספק אסטרטגי, הקשור במידה רבה לפעילותה הגרעינית של ישראל.

ברקע הדברים עמדה, להערכתנו, תמונת המצב הבלתי-מעודדת (בלשון המעטה), אשר נגלתה לעיני בן-גוריון במחצית 1963. נראה היה בעליל כי המעצמה הגדולה בעולם, אשר ישראל תלויה בה תלות כמעט מוחלטת, שמה לה למטרה לפעול ללא פשרות לנטרול משמעותי של 'פרויקט דימונה', בו ראה בן-גוריון 'מפעל חיים' ומרכיב מרכזי להבטחת בטחונה של ישראל בעתיד. מבית, קמו לפרויקט זה מתנגדים רבי כוח, הן במערכת הבטחונית, והן במערכת הפוליטית והציבורית.⁵⁷ גם בקרב אלה שהביעו תמיכה בפרויקט הסתמנו בקיעים, ונכונות לשקול אופציות אחרות כתחליפים אפשריים. על כל אלה נוספה היחלשות בולטת במעמדו של בן-גוריון, והתלהטותה של 'מלחמת ירושה', לקראת פרישתו הסופית של בן-גוריון מן ההנהגה. בהתבסס על תמונת-המצב זו, ייתכן מאוד, כי בן-גוריון לא ראה בפניו דרך אחרת להבטיח את המשך קיומו של 'פרויקט דימונה' אלא על ידי העלאת תביעות 'בלתי-קבילות בעליל' כלפי הממשל האמריקני. ייתכן כי תביעות אלה לא נועדו אלא להוביל את הממשל האמריקני להודות, באורח ישיר או עקיף, כי אינו מסוגל להעניק למדינת ישראל ערובות הולמות לבטחונה של מדינת ישראל. הודאה מעין זו, כך אולי קיווה, או העריך, בן-גוריון, תוביל את הממשל האמריקני ליחס מתון יותר כלפי פעילותה הגרעינית של ישראל.⁵⁸ הערכה זו את מניעי פעילותו ומטרותיו של בן-גוריון עשויה למצוא 'חיווקים' על רקע הנקודות הבאות:

א. קשה להניח כי בן-גוריון ראה אופציה ריאלית של הצהרה משותפת אמריקנית-סובייטית על מתן ערובות לישראל בנסיבות הבינלאומיות והמזרח-תיכוניות של אותה תקופה. ההתעקשות שלו על הצהרה משותפת של שתי המעצמות, או על הסכם הגנה ישראלי-אמריקני, אינה יכולה שלא להתפרש אלא כהצגת תביעות שברור היה לו, כי אין להן כל סיכוי להתממש.⁵⁹

57. לדיון מפורט יותר ראה: יי עברון, הדילמה הגרעינית של ישראל, תל-אביב 1987.

58. אם אכן זו הייתה מטרתו של בן-גוריון ייתכן, כי לא יכול היה לשתף את הפקידות הבכירה, ואולי גם את המקורבים לו בהנהגה, בתוכניותיו. אין פלא, כי פעילות זו עוררה תרהמה ומבוכה בקרב הפקידות הבכירה של משרד החוץ, ראה, למשל, תזכיר שגריר ישראל בארצות-הברית אל מנכ"ל משרד החוץ, 7 במאי 1963, חץ 3377/9, ג"מ.

59. בן-גוריון עצמו מביע לא אחת ספקות קשים אם אכן קיימת סבירות רבה לכך שארצות-הברית וברית-המועצות יעניקו ערובות משותפות לישראל. ראה שדר של בן-גוריון למאיר פלדמן, דיווח ממשרד החוץ לשגרירות ישראל בארצות-הברית, 7 במאי 1963, חץ 3377/9, ג"מ. ביטוי מפורש לעמדת בן-גוריון נותן מנכ"ל משרד החוץ, חיים יחיל, בשדר לשגריר ישראל בארצות-הברית הוא כותב: 'אשר לערובה בטחונית, כולנו היינו מברכים על ערובה

ב. בדרגים 'מקצועיים' הוצגו הערכות רגועות יותר לגבי מצבה הבטחוני של ישראל מאלה שהציג בן-גוריון. אין ספק, כי בן-גוריון היה מודע להערכות מצב אלה. חרדותיו של בן-גוריון כפי שבאו לידי ביטוי, בין השאר, באגרות ששוגרו למנהיגים שונים בעולם, עומדים, לפחות לכאורה, בסתירה להערכות אלה.⁶⁰

ג. קיים ספק רב, אם בן-גוריון אכן האמין באפקטיביות של ערובות אלה כאמצעי הגנה על בטחון מדינת ישראל במצבי חירום אמיתיים. בשיחה עם שגריר ארצות-הברית בישראל, וולורת' בארבור, נותן בן-גוריון ביטוי מובהק לספקותיו בהקשר זה. בהתייחסו להבטחת הנשיא קנדי לשרת החוץ, גולדה מאיר, כי ארצות-הברית תחוש לעזרת ישראל אם תותקף, אומר בן-גוריון:

אמרתי לו [כי] ... קראתי בסיפוק רב שיחתה [של גולדה] עם הנשיא, ואני רוצה להביע הוקרתי העמוקה על הרצון הטוב, ההכנה העמוקה והידידות האמיתית שגילה הנשיא בשיחה זו. ציינתי במיוחד מה שאמר על היחס המיוחד שיש לארצות-הברית לישראל כיחס המיוחד שיש לארצות-הברית לבריטניה הגדולה ... [וכן] הבטחתו שאם ישראל תותקף תבוא ארצות-הברית לעזרה, ותבוא מהר. הוספתי שאני בטוח בכנות ההבטחה, אבל כעם עצמאי, אנו חייבים לסמוך על עצמנו.⁶¹

ד. באורח מתגרה ומביך, בן-גוריון נותן ביטוי לתביעותיו העיקריות מן הנשיא קנדי בריאיון טלביזיוני המשודר באותו פרק זמן. ריאיון זה מעלה את חמתם של הנשיא ומקורביו, וגורם מבוכה רבה גם בשורות משרד החוץ הישראלי. קשה להניח כי מנהיג בעל ניסיון כה עשיר במדיניות בינלאומית כמו בן-גוריון לא

של ממש, ואין כל פגם בדרישה לערובה כזו. ראש הממשלה רק חושש שערובה ממשית לא תינתן, ואילו הצהרה מילולית עשויה לעורר אשליות בציבור. דיווח ממשרד החוץ לשגרירות ישראל בארצות-הברית, 1 במאי 1963, חץ 3378/10, ג"מ.

ראה, למשל, דיווח שגרירות בריטניה בישראל על שיחת אהרון יריב עם הנספח האווירי של בריטניה בישראל, בה קבע כי ישראל יכולה לעמוד נגד כל איום ערבי. דיווח מן השגרירות בתל-אביב אל משרד החוץ הבריטי, 17 ביולי 1963, FO 371/170569 ER 1193/9. גם הדיונים שהחלו ביוני 1963 על קיצור השירות הצבאי, ואשר הובילו, לבסוף, להחלטה, בדצמבר 1963, על קיצור השירות הצבאי בארבע חודשים, מעידים, קרוב לוודאי, על הערכת-מצב רגועה יחסית בישראל נוכח האיום הערבי. ראה: "גרינברג, 'ההחלטה על קיצור שירות החובה בצה"ל בשנת 1963: שיקולים בטחוניים והיבטים חברתיים וכלכליים', מדינה, ממשל ויחסים בינלאומיים, 40, (תשנ"ה), עמ' 78-67.

יומן בן-גוריון, 21 בינואר 1963, אב"ג. בשיחה עם שגריר ארצות-הברית בישראל, וולורת' בארבור, מתייחס בן-גוריון לדברי הנשיא קנדי לשרת החוץ, גולדה מאיר, כי אם ישראל תותקף ארצות-הברית תחוש לעזרתה. בן-גוריון קובע שעלינו לסמוך על עצמנו. דברים אלה, כך מבהיר בן-גוריון, אין פירושם שאיננו בוטחים בדברי הנשיא, אך בסופו של דבר, אנו חייבים לסמוך על כך שיהיה לנו כוח להרתיע את אויבינו בעצמנו. ראה דיווח משרד החוץ לשגרירות ישראל בארצות-הברית על שיחת ראש הממשלה עם שגריר ארצות-הברית בישראל, 21 בינואר 1963, חץ 3377/9, ג"מ.

עמד על השלכותיו הקשות של מעשה מעין זה לגבי סיכויי מימוש תביעותיו מן הממשל האמריקני.⁶²

כפועל, הממשל האמריקני לא נלכד ב'פיתיון' שבן-גוריון ביקש אולי להשליך לעברו, והמשיך בלחץ מסיבי לקבלת תשובות ברורות מישראל בסוגיה הגרעינית.⁶³ ב־19 במאי 1963 משגר הנשיא קנדי לבן-גוריון מכתב תובעני, ובו הוא קובע כי 'אין עניין דחוף יותר לעולם כולו מאשר השליטה על כלי נשק גרעיניים' (There is no more urgent business for the whole world than [than] the control of nuclear weapons). (ההדגשה במקור). על רקע זה, ממשיך הנשיא וכותב, מבקשת ארצות-הברית להסדיר עם ישראל 'ביקורים תקופתיים בדימונה' (periodic visits to Dimona).⁶⁴ בהמשך איגרתו מבהיר הנשיא כי השגת יכולת גרעינית (nuclear capability) על ידי ישראל תהיה בעלת השלכות קשות על היציבות העולמית (disturbing effects on world stability), וכמובן גם בהקשר המורחב תיכוני. הנשיא מתמקד בעיקר בתגובות החמורות הצפויות מצד מצרים במקרה כזה.⁶⁵

במקביל מאזכר הנשיא באגרתו את מחויבותה של ארצות-הברית לבטחונה של מדינת ישראל. כמו כן הוא מאזכר את הסיוע המגוון שהממשל האמריקני מעניק לישראל. 'מחויבות זו וסיוע זה', מבהיר הנשיא, 'יועמדו בסכנה בדעת הקהל בארצות-הברית ובמערב אם יסתבר שהממשל האמריקני אינו יכול לקבל מידע אמין

62. בשיחה עם שגריר ישראל בארצות-הברית, אברהם הרמן, מביע יועץ הנשיא, מאיר פלדמן, כעס רב על הריאיון שהעניק בן-גוריון. הוא הבהיר כי הדבר יגרום לדחיית הדיונים בבקשותיו/תביעותיו של בן-גוריון מן הממשל. ראה דיווח שגרירות ישראל בארצות-הברית למשרד החוץ, 6 במאי 1963, חץ 3377/9, ג"מ. בשדר אישי אל מנכ"ל משרד החוץ, כותב שגריר ישראל בארצות-הברית: 'כאשר התוכן של שדר ראש הממשלה לנשיא ארצות-הברית מודלף לעיתונות האמריקנית על ידי ראש הממשלה בעצמו, מוכרחה להיות לעניין תוצאה חמורה ביותר. או שאנו מנהלים דו-שיח דיפלומטי עם ארצות-הברית, או שאנחנו מנהלים מסע תעמולה נגד ממשלת ארצות-הברית. עלינו לבחור, ואין אנחנו יכולים ללכת בשתי הדרכים'. ראה מכתב שגריר ישראל בארצות-הברית למנכ"ל משרד החוץ, הייס יחיל, 7 במאי 1963, 3377/9, ג"מ.

63. בפגישה עם שגריר ישראל בארצות-הברית מבהיר איש מחלקת המדינה, פיליפ טאלבוט, כי הסוגיה הגרעינית היא בעלת עדיפות ראשונה במעלה (concerns us foremost). טאלבוט מבהיר, כי מעולם לא היה אפילו רמז לתנאים כלשהם סביב הביקורים בכור. ארצות-הברית ציפתה כי הדבר (הסכמת ישראל לביקורים בכור) ייעשה באורח חלק. ראה דיווח משגרירות ישראל בארצות-הברית למשרד החוץ, 16 במאי 1963, חץ 3377/9, ג"מ.

64. תזכיר משרד החוץ, גוסס איגרת הנשיא קנדי לדוד בן-גוריון, 19 במאי 1963, א/7233/5, ג"מ. בשיחה עם בן-גוריון ב־14 במאי 1963 מציין השגריר בארבור, כי כבר באפריל 1963 הבהיר הממשל את רצונו כי ישראל תאפשר ביקורים דו-שנתיים בכור. ראה: תזכיר משרד החוץ, שיחת בן-גוריון עם השגריר בארבור, 14 במאי 1963, א/7233/5, ג"מ.

65. תזכיר משרד החוץ, גוסס איגרת הנשיא קנדי לדוד בן-גוריון, 19 במאי 1963, א/7233/5, ג"מ.

בנושא כה חיוני לשלום כמו אופי מאמציה של מדינת ישראל בתחום הגרעיני (This commitment and this support would be seriously jeopardized in the public opinion in this country and in the West, if it should be thought that this Government was unable to obtain reliable information on a subject as vital to peace as the question of Israel's efforts in the nuclear field).

ב-27 במאי 1963 משגר בן-גוריון לנשיא קנדי איגרת העוסקת בסוגיית פעילותה הגרעינית של ישראל. באיגרת זו מאזכר בן-גוריון את שיחתו עם הנשיא קנדי ב-1961, בה הבהיר לו את יעדיו המדעיים-כלכליים של הכור בדימונה. במקביל, בן-גוריון טורח להדגיש בפני הנשיא גם את העובדה, כי הבהיר לו כבר בשיחה זו, כי ישראל תעקוב אחר ההתפתחויות במזרח התיכון.⁶⁷ בכך ביקש בן-גוריון להבהיר, כי יעדיו של הכור בעתיד עלולים להשתנות בהתאם להתפתחויות שיחולו במזרח התיכון.

בהמשך איגרתו קובע בן-גוריון, כי הכור הוקם בסיוע צרפתי, וכי אחד התנאים שנכללו בהסכם עם צרפת היה שהכור יהיה מיועד לצורכי שלום בלבד. אנו, כך מבהיר בן-גוריון, רואים תנאי זה כמחייב עבורנו לחלוטין.⁶⁸ בדברים אלה ביקש בן-גוריון להבהיר לממשל, כי יכולתה של מדינת ישראל להסכים לפיקוח על הכור מוגבלת, נוכח העובדה שגם לצרפתים יש חלק בהקמת הכור. מעבר לכך נועדו דבריו לחזק ולבסס בקרב אישי הממשל האמריקני את ההכרה בדבר תקפות סיועו ה'מסורתי' של בן-גוריון, כי הכור מיועד לצורכי מחקר מדעי. זאת, נוכח העובדה שהדבר מתחייב מהסכם עם מעצמה מערבית כצרפת.

בהמשך מבהיר בן-גוריון, כי למרות העובדה שישראל מסתייגת משיטת פיקוח אמריקנית פורמאלית ('We do not envisage a system of formal US control') בכור שארצות-הברית לא לקחה חלק בהקמתו, היא תסכים להמשיך ביקורים שנתיים (annual visits) של נציגים אמריקנים בכור, כמו אלה שכבר התקיימו.⁶⁹ בדברים אלה ביקש בן-גוריון להבהיר לאמריקנים, כי הסכמתה של מדינת ישראל לביקורים של מדענים אמריקנים בכור געשית 'לפנים משורת הדין', ולא מכוח זכות כלשהי שיש לארצות-הברית לפקח על פרויקט שאין לה כל חלק בו. בכל מקרה עמדתו של בן-גוריון היא, כי ביקורים אלה ייערכו במתכונת ביקורי העבר בכור. לדברים אלה עשויות להיות שתי משמעויות עיקריות: א. אי-הסכמה לניסיון האמריקני לקבוע שיטת ביקורים סדירה ורצופה בכור, ועמידה על כך כי גם בעתיד תהיה התדיינות

66. תוכיר משרד החוץ, נוסח איגרת הנשיא קנדי לדור בן-גוריון, שם, שם.

67. דיווח משרד החוץ לשגרירות ישראל בארצות-הברית, 27 במאי 1963, חץ 3377/9, ג"מ.

68. דיווח משרד החוץ לשגרירות ישראל בארצות-הברית, 27 במאי 1963, חץ 3377/9, ג"מ. גם במכתב אל הפילוסוף הבריטי, ברטרנד ראסל, מבהיר בן-גוריון, כי ישראל התחייבה בפני צרפת להשתמש בכור רק למטרות שלום, ולא יעלה על הדעת, כך הוא מבהיר, 'שנפר התחייבות זו'. ראה מכתב בן-גוריון אל ברטרנד ראסל, 28 במאי 1963, תיק התכתבויות, אב"ג.

69. דיווח משרד החוץ לשגרירות ישראל בארצות-הברית, 27 במאי 1963, חץ 3377/9, ג"מ.

ישראלית-אמריקנית לגבי כל ביקור כפי שהיה בעבר. ב. ייתכן כי דבריו אלה של בן-גוריון נועדו להבהיר, כי מסגרת הביקור בעתיד לא תהיה שונה מבעבר, וכי אותם אתרים אשר, ככל הנראה, לא נפתחו בפני המדענים האמריקנים בעבר, לא ייפתחו בפניהם גם בעתיד.

בהתייחסו לעיתוי הביקור בן-גוריון מדגיש, כי זמן ההפעלה (start-up) של הכור לא יחול לפני תום שנת 1963 או תחילת 1964. בתקופה זו, כותב בן-גוריון לנשיא, יעבירו הצרפתים את הכור לדיננו. לכן זהו המועד המתאים ביותר לביקור הנציגים בכור. באופן זה המדענים יוכלו לראות את הכור בשלבים ראשוניים של הפעלה (initial stage of operation), ואילו בשעה זו לא נעשות שום פעולות בכור מלבד בנייה.⁷⁰

איגרת זו של בן-גוריון אינה מספקת את הנשיא קנדי. כממשל האמריקני מתגבשת, כך מסתבר, מגמה 'להסיר את הכפפות' לחלוטין בהתייחסות כלפי פעילותה הגרעינית של ישראל. מגמה זו מקבלת ביטוי בוטה ומאיים באורח קיצוני במכתב שמשגר הנשיא קנדי לבן-גוריון בקיץ 1963. המכתב היה מיועד לבן-גוריון, אך הגיע לארץ ביום שבו התפטר בן-גוריון מן הממשלה. לפיכך ביקש שגריר ארצות-הברית בישראל, וולוורת' בארבור, לעכבו לזמן מה ולהעבירו לידי ראש הממשלה החדש שנבחר, לוי אשכול.⁷¹ במכתב, הנושא את התאריך 5 ביולי 1963, מעלה הנשיא את הנקודות העיקריות הבאות:⁷²

א. הוא מאוכזר את איגרתו של בן-גוריון אליו מ-27 במאי 1963, שבה נתן בן-גוריון, לדבריו, אישור מחדש (reaffirmation) כי הכור בדימונה מיועד לצורכי שלום בלבד (exclusively devoted to peaceful purposes), ונכונותה של ישראל לאפשר ביקורים תקופתיים (periodic visits) של הכור בדימונה.⁷³ ככל שאפשר להתרשם, הנשיא מעוות את דברי בן-גוריון: במקום המונח 'ביקורים שנתיים', עליו דיבר בן-גוריון, טבע הנשיא קנדי את המונח 'ביקורים תקופתיים'.⁷⁴

70. דיווח משרד החוץ לשגרירות ישראל בארצות-הברית, 27 במאי 1963, חץ 3377/9, ג"מ. באיגרתו ללורד ראסל מציין בן-גוריון, כי 'הכור ייגמר רק בעוד 2-3 שנים'. ראה מכתב בן-גוריון ללורד ראסל, 28 במאי 1963, תיק התכתבויות, אב"ג.
71. תוכיר של גרעון רפאל אל ראש הממשלה 7 ביולי 1963, חץ 3377/14, ג"מ. בשיחה עם סגן ראש הממשלה, אבא אבן, גילה בארבור, כי איגרת הנשיא קנדי הגיעה אליו בבוקר ה-16 ביוני 1963. מאחר שהיה זה יום ראשון החליט לנסוע למגרש הגולף בקיסריה, ולהתקשר עם משרד ראש הממשלה לאחר מכן. רק בשבוע מקיסריה נודע לו על התפטרות בן-גוריון, ואז החליט להבריך למחלקת המדינה ולהודיע שהאיגרת לא תימסר עד שתורכב ממשלה חדשה. דיווח משרד החוץ לשגרירות ישראל בווינגסטון, 8 ביולי 1963, חץ 3377/9, ג"מ.
72. מכתבו של הנשיא קנדי לאשכול, 5 ביולי 1963, חץ 3377/14, ג"מ.
73. קביעה שונה של עמדת בן-גוריון מציג מיכאל בר-זוהר. לדבריו, בתגובה לתביעותיו של הנשיא קנדי 'הודיע [בן-גוריון] לקנדי שישראל לא תסכים ליותר מביקור אחד בשנה'. ראה: בר-זוהר, עמ' 1522.
74. החוקר אבנר כהן טוען כי בן-גוריון השתמש במונח 'periodic visits'. ראה: כהן, ארצות-הברית וישראל, עמ' 227. על פי המקור שבידינו בן-גוריון דיבר על 'annual visits'. ראה

- ב. באשר לאופיים של הביקורים בכור מבהיר הנשיא קנדי, כי הם צריכים להיות תואמים עד כמה שאפשר נוהלי פיקוח בינלאומיים (As nearly as possible in accord with international standards). זאת מתוך מגמה להסיר כל חשד באשר לאופיו המדעי של פרויקט דימונה (Resolving all doubts as to the peaceful intent of the Dimona project).
- ג. אם ישראל לא תיענה לתביעה זו, ולא יתאפשר לארצות-הברית לקבל מידע מהימן בסוגיה כה חיונית לעניין השלום, כך מאיים הנשיא (בדומה לאיגרתו מ־19 במאי 1963), אזי עלולות להיפגע באורח רציני מחויבותה של ארצות-הברית ותמיכתה בישראל. במקור מנוסחים הדברים כך:

This government commitment to, and support of, Israel could be seriously jeopardized if it should be thought that we were unable to obtain reliable information on a question as vital to peace as the question of Israel's efforts in the nuclear field.

- ד. על רקע זה, כך כותב הנשיא, הוא ביקש מן המדענים האמריקנים לבחון מחדש תאריכים אלטרנטיביים לביקורים בכור. אם אכן ישראל רוצה להסיר כל חשד כלפיה, התוכנית הטובה ביותר היא לקיים ביקור של המדענים כבר בראשית קיץ 1963 וביקור נוסף ביוני 1964. לאחר מכן ביקור כל שישה חודשים.
- ה. חיוני מאוד להבטיח, כי למדענים תינתן גישה לכל האתרים בכור בדימונה. בין השאר מונה הנשיא את המתקנים להרכבת מוסות הדלק והמתקן להפרדת פלוטוניום (fuel fabrication facilities or Plutonium separation plant), וכי יינתן להם מספיק זמן לבדיקה יסודית במקום (sufficient time for thorough examination). פיסקה זו נותנת ביסוס להערכה, כי גם אצל האמריקנים, ולא רק אצל הבריטים, התעוררו חשדות, כי למדענים שביקרו בכור בעבר לא ניתנה גישה (בוודאי, לא גישה מלאה) לכל האתרים בכור.
- ו. כדי להסיר כל ספק לגבי רצינות תביעותיו מביע הנשיא את תקוותו, כי ראש הממשלה יבין את המשמעות החיונית של סוגיה זו לרווחתה של מדינת ישראל, לארצות-הברית ולקהילייה הבינלאומית בכלל, ויבחן את תביעותיה של ארצות-הברית בתשומת לב אוהדת. בניסוח המקורי נכתב כך:

Knowing that you fully appreciate the truly vital significance of this matter to the future well-being of Israel, to the United States and internationally, I am sure our carefully considered request will have your most sympathetic attention.

דיווח משרד החוץ לשגרירות ישראל בושינגטון על איגרת ראש הממשלה לנשיא קנדי, 27 במאי 1963, חץ 3377/9, ג"מ.

פיסקה זו כוללת אפוא איום אמריקני מוסווה על צעדי עונשין שיינקטו נגד ישראל, בעיקר בתחום הכלכלי, על ידי הממשל האמריקני (ואולי גם מדינות אחרות), אם ישראל לא תיענה לתביעותיה של ארצות-הברית בסוגיה הגרעינית. מכתבו של הנשיא מתעלם, כפי שניתן לראות, במתכוון, מאיגרתו של דוד בן-גוריון לנשיא קנדי מ־12 במאי. אין בו כל התייחסות לתביעותיו של בן-גוריון הנוגעות להבטחת בטחונה של מדינת ישראל. הממשל האמריקני נטה להצדיק התעלמות זו, בין השאר, בטיעונים העיקריים הבאים:

- א. תביעותיו של בן-גוריון הן תביעות חריגות ביותר. בעבר דחתה אותן ארצות-הברית. לפיכך הן מחייבות עתה עיון מעמיק ויסודי, דבר המצריך, כמובן, אורך רוח מצד ישראל.⁷⁴
- ב. סוגיית פעילותה הגרעינית של ישראל היא סוגיית מפתח (key question) לגבי כלל מערכת היחסים בין ארצות-הברית לישראל. מכך השתמעה הקביעה, כי לא ניתן להתקדם בסוגיות מעין אלה שהעלה בן-גוריון, קודם שארצות-הברית באה על סיפוקה בשאלת פעילותה הגרעינית של ישראל.⁷⁶
- ג. הכרעות בסוגיה רגישה מעין זו יכולות להתקבל בדרג הנשיאותי בלבד, והנשיא טרוד בסוגיות מורכבות אחרות.⁷⁷

מכתבו של הנשיא מתעלם גם מנקודות רבות חשיבות באיגרתו של בן-גוריון מ־27 במאי, ובראש ובראשונה, מ'ההקשר הצרפתי' – כלומר מן הטיעון כי חלק מן האתרים בכור נמצאים בשליטתה של צרפת, ולפיכך מדינת ישראל אינה יכולה לאפשר ביקורת בהם על דעת עצמה. טיעון זה הוגדר על ידי סגן ראש הממשלה, אבא אבן, כמייצג 'את הסיכוי היחיד להשיג השהייה כלשהי בלחץ האמריקני'.⁷⁸ נראה כי בקרב אישים בהנהגת המדינה שררה הערכה, ואולי גם תקווה, כי הממשל האמריקני עשוי להימנע מהצגת תביעה נחרצת לפתיחת אתרים בכור הנמצא בשליטת צרפת, מתוך חשש שמא ייתקל בסירוב מצד ממשלת צרפת.⁷⁹

במקביל לתביעות אולטימטיביות ומאיימות אלה, מבקש הממשל האמריקני לשכנע את ההנהגה בישראל, כי 'האופציה הגרעינית' שעליה היא שוקדת אינה האופציה היחידה להבטחת בטחונה של מדינת ישראל. במסגרת זו בולטת נטייה של חוגים בממשל להדגיש את חסרונותיה וסיכוניה של 'האופציה הגרעינית' מנקודת ראותה של מדינת ישראל.

75. ראה דיווח משרד החוץ לשגרירות ישראל בושינגטון, 13 באוגוסט 1963, חץ 3377/10, ג"מ.
76. ראה שיחת חיים יחיל עם מאיר פלדמן, דיווח משגרירות ישראל בארצות-הברית למשרד החוץ, 10 ביולי 1963, חץ 3377/9, ג"מ.
77. שם, שם.
78. תזכיר משרד החוץ, מכתב של סגן ראש הממשלה, אבא אבן, אל מנכ"ל משרד החוץ, 15 ביולי 1963, חץ 3377/9, ג"מ.
79. בשיחה עם שגריר ארצות-הברית בישראל, וולוורת' בארבור, הביע סגן ראש הממשלה, אבא אבן, תמיהה נוכח התעלמות זו. בארבור השיב, כי אינו יודע הסיבה להתעלמות זו. ראה דיווח משרד החוץ לשגרירות ישראל בארצות-הברית, 18 ביולי 1963, חץ 3377/9, ג"מ.

באורח קונקרטי ניכר מאמץ מופגן של הממשל האמריקני לערער את הטיעון הישראלי, כאילו פעילותה הגרעינית מהווה גורם מרתיע כלפי העולם הערבי, העשוי למנוע התקפה ערבית עליה. לדעת הממשל, התבססות על תפיסה בטחונית מעין זו היא 'משחק מסוכן', שאין כל ודאות לגבי מידת תקפותו.⁸⁰ מעבר לכך מזהיר הממשל האמריקני, כי דווקא חששותיו של נאצר מפני הפיתוח הגרעיני בישראל עלולים לדחוף אותו למכת מנע נגד ישראל או לחימוש מסיבי של מצרים.⁸¹

במקביל, בולט מאמץ של הממשל האמריקני להביא את ההנהגה בישראל לאמץ תפיסה 'גמישה' כלפי פעילותה הגרעינית. תפיסה זו אמורה להציג את המאמץ הגרעיני של ישראל לא כ'בחירה אסטרטגית', אלא כצעד בעל אופי טקטי ביסודו של דבר, המיועד להעניק לישראל קלף מיקוח נוח ביחסיה עם הממשל. במסגרת זו מנחיל הממשל האמריקני לנציגים ישראלים את המסר, כי יקבל בהבנה את השימוש בסוגיה הגרעינית כקלף מיקוח מצד ישראל לצורך השגת חלופות הולמות לבטחונה.⁸²

על רקע זה, מתבלטת מגמה של הממשל האמריקני לגבש הצעה ל'עיסקת חבילה', האמורה לשמש תחליף למאמץ הגרעיני מצד ישראל. 'עיסקה' זו אמורה לכלול מתן מעין ערובות לישראל לגבי בטחונה ושמירת שלמותה הטריטוריאלית.⁸³ ערובות אלה אמורות לבוא לידי ביטוי, בין השאר, בהצהרות פומביות של הנשיא לגבי מחויבותה של ארצות-הברית לבטחונה של מדינת ישראל ולגבי הצעדים שהיא תנקוט במקרה

80. דיווח שגרירות בריטניה בתל-אביב אל משרד החוץ, 19 בנובמבר 1963, FO 371/170520 ER 1022/33

81. ראה, למשל, שיחת מנכ"ל משרד החוץ, חיים יחיל, עם מאיר פלדמן, דיווח משגרירות ישראל בארצות-הברית למשרד החוץ, 10 ביולי 1963, חץ 3377/9, ג"מ. במכתב שהוא משגר אל ראש הממשלה, לוי אשכול, כותב הנשיא ג'ונסון את הדברים הבאים: 'We are far from confident that apprehension as to Israel's atomic potential will, as you suggest, help deter Nasser from attacking Israel. Quite on the contrary, we believe that Nasser's fear of a developing Israel's nuclear power may drive him to a choice between accelerating the UAR military build up or a desperate pre-emptive attack. Either of these choices would have the greatest effects on the security of Israel'. ראה מכתב הנשיא לינדון ג'ונסון לאשכול, 19 במרס 1964, חץ 3377/14, ג"מ.

82. תזכיר שיחה בין איש המועצה לביטחון לאומי, רוברט קומר, למרדכי גוית, 15 מאי 1963, נס"פ 119, ארכיון קנדי.

83. במכתב אל לוי אשכול מ-3 באוקטובר 1963, מבהיר קנדי את עמדת הממשל המתנגדת לערובות פורמאליות, אך סוקר את מערכת המחויבויות של ארצות-הברית כלפי ישראל, היוצרת מערכת של מעין-ערובות בלתי-פורמאליות כלפי ישראל. ראה מכתב הנשיא קנדי אל לוי אשכול, 3 באוקטובר 1963, תזכיר משרד החוץ, חץ 3377/14, ג"מ. לדיון מפורט יותר בסוגיית הערובות וההקשר לפעילותה הגרעינית של ישראל, ראה תזכיר שר החוץ של ארצות-הברית, דין ראסק, אל הנשיא קנדי, 16 במאי 1963, על ערובות בטחון לישראל והגבלת מידוך החימוש. נס"פ 119, ארכיון קנדי. לדיון נוסף בסוגיית הערובות של ממשל קנדי לישראל ראה: ש' אהרונסון, נשק גרעיני במזרח התיכון, ב, עמ' 13-16.

של התקפה עליה;⁸⁴ במכתבים שהנשיא שיגר, וישגר, להנהגת המדינה⁸⁵ והתחייבויות לא-פומביות שנתן הנשיא לאישים בהנהגת המדינה במהלך מפגשים שהללו קיימו עמו.⁸⁶

במסגרת מאמציו לשכנע את ישראל ברצינות כוונותיו, הממשל האמריקני טורח לאזכר לישראל, כי ארצות-הברית הוכיחה את יכולת הפעולה המהירה שלה בזמן המשבר בירדן (אפריל-מאי 1963), כאשר היוזה כוחות לעבר אזורי המתיחות.⁸⁷ ואכן, מאמצים אלה של הממשל האמריקני הצליחו לשכנע גורם בכיר בשגרירות ישראל בארצות-הברית (דצמבר 1963), כי קיימת התחייבות אמריקנית ברורה ומוחלטת לבוא לעזרת ישראל, אם תותקף. החלטה בעניין זה, כך נקבע בהערכת-מצב זו, נתקבלה על ידי הנשיא קנדי במחצית השנייה של 1962.⁸⁸

במקביל נענה הממשל האמריקני לבקשות מצד ישראל לפתוח בדו-שיח בילטרלי, המצטייר כמעין ראשיתו של דיאלוג אסטרטגי בין ישראל וארצות-הברית. בולטים בהקשר זה, בין השאר, דיווחים על סיוריהם של סגן הרמטכ"ל יצחק רבין ואהרון יריב (אשר שימש באותה תקופה בתפקיד בכיר באגף המודיעין) בווישינגטון ושיחותיהם עם אנשי ממשל וצבא בארצות-הברית בהיבטים בטחוניים הנוגעים ליחסי ישראל

84. בולטת במיוחד בהקשר זה הצהרת הנשיא קנדי מ-8 במאי 1963. בהצהרה זו קבע הנשיא כי 'ארצות הברית תומכת בהכסחת בטחונה של ישראל ושל שכנותיה. ארצות-הברית מתנגדת נחרצות לשימוש בכוח או לאיום בשימוש בכוח במזרח הקרוב ... במקרה של התקפה, או הכנות להתקפה, בין ישראל ובין בלתי ישירה, תתמוך ארצות-הברית בנקיטת צעדים מתאימים במסגרת האו"ם. כמו כן תתמוך בצעדים מצדה, כדי למנוע או להביא להפסקה של תוקפנות זו'. ראה תזכיר משרד החוץ הבריטי, 28 באוגוסט 1963, ER, FO 371/170537 107/36

85. לניתוח מפורט של מחויבות הנשיא קנדי לישראל כפי שבאה לידי ביטוי במכתביו לבן-גוריון ולאשכול ראה: תזכיר משרד החוץ, 8 באוקטובר 1963, חץ 3377/14, ג"מ.

86. בולטת בהקשר זה טענת הממשל האמריקני כי בפגישתו עם שרת החוץ גולדה מאיר ב-27 בדצמבר 1962, הבטיח הנשיא קנדי שארצות-הברית תבוא מיד לעזרת ישראל, אם תותקף. דיווח שגרירות ישראל בארצות-הברית למשרד החוץ, 24 ביוני 1963, חץ 3377/6, ג"מ. ביטוי חד-משמעי למוגבלותן של ערובות אלה נתן סגן הרמטכ"ל, יצחק רבין, בשיחה עם חבר המועצה לביטחון לאומי, רוברט קומר. בשיחה הבהיר רבין, כי 'בעיני איש צבא אין שום משמעות להתחייבות האמריקנית להגן על ישראל כל עוד אין סידורים אשר יבטיחו כי היא תופעל ביעילות'. דיווח של מרדכי גוית על שיחת רבין עם רוברט קומר, איש המועצה לביטחון לאומי, 14 בנובמבר 1963, חץ 3377/6, ג"מ.

87. ראה תזכיר משרד החוץ, מכתב הנשיא קנדי אל לוי אשכול, 3 באוקטובר 1963, חץ 3377/14, ג"מ. בהתייחסו לפעולות שנקטה ארצות-הברית במהלך המשבר בירדן כותב הנשיא, בין השאר: 'Our quick reaction forces in the Mediterranean - far stronger than needed to protect the independence of any friendly Near-Eastern state - were brought promptly into operational range'

88. גם גוית מצייין את הוזת הצי השישי מזרחה בזמן המשבר בירדן כביטוי לנחישות אמריקנית להשתמש בכוחותיה הצבאיים, אם תחושי כי נשקף איום חמור לאינטרסים שלה. מברק מן הציר בווישינגטון, מרדכי גוית, אל השגריר בלונדון, אפריים עברון, 16 בדצמבר 1963, חץ 3377/6, ג"מ.

וארצות-הברית, לרבות סוגיית יחסי הכוחות בין ישראל ומדינות ערב, ומשמעות הערובות שארצות-הברית מציעה לישראל.⁸⁹ כמו כן הסכים הממשל האמריקני לקיים עם ישראל דיונים לגיבוש הערכה צבאית משותפת בקשר למידת האיום הצבאי של מצרים על ישראל.⁹⁰

פיתוי אחר אשר הממשל האמריקני שולח לעבר ישראל מתוך מטרה לשכנעה לקבל תביעותיו בנושא הגרעיני הוא, כי ניטרול פעילותה הגרעינית של ישראל או הגבלתה, ייעשה במקביל לניטרול, או צמצום, פעילותה של מצרים בתחום הטילים האסטרטגיים.⁹¹ מגמה זו התבססה, קרוב לוודאי, על ההערכה של הממשל האמריקני, כי הן לישראל והן למצרים יש אינטרס להגיע להסדר, אשר יביא להגבלת החימוש המתקדם.⁹² להערכת הממשל, הסדר מעין זה יכול להתבסס על הסכמים בילטרליים

89. על שיחות אלה ראה, בין השאר: מברק מרדכי גזית אל שרת החוץ, 18 בנובמבר 1963, חץ 3377/6, ג"מ; דיווח מרדכי גזית לשרת החוץ, 15 בנובמבר 1963, שם; דיווח מרדכי גזית על שיחת רבין עם רוברט קומר מן המועצה לביטחון לאומי, 14 בנובמבר 1963, שם.
90. בראשית ספטמבר 1963, בעקבות פגישה עם מזכיר המדינה, דין ראסק, כותבת גולדה מאיר: 'ממליצה להיענות מקדימה לפנייתו של מזכיר המדינה לשיבה משותפת על עניין מאזן הכוחות, ושנבאי פרטים לגבי המצרים'. דיווח שרת החוץ, משלחת ישראל לאו"ם, אל משרד החוץ, 3 בספטמבר 1963, חץ 3377/10, ג"מ. ראה גם דיווח משגרירות ישראל בלונדון למשרד החוץ, 7 בנובמבר 1963, חץ 3395/4, ג"מ.
91. גורמים ישראלים שבו והביעו חששות כבדים מפני פרויקט הטילים המצרי. ראה תזכיר משרד החוץ הבריטי על שיחת שגריר ישראל בבריטניה עם שר החוץ הבריטי, 28 במארס 1963, FO 371/170522 ER 103118/4. ראה גם דיווח שגרירות ארצות-הברית בישראל על שיחת השגריר, בארבור, עם שרת החוץ, גולדה מאיר, 19 באפריל 1963, נס"פ 118, ארכיון קנדי. הערכת גורמי מודיעין (לפחות במארס 1963) לגבי מגמות בפיתוח היכולת הלא-קונוונציונאלית במצרים, מתונות הרבה יותר. ראה דיווח ראש המוסד, מאיר עמית, לדוד בן-גוריון בנושא זה, יומן בן-גוריון, 25 במארס 1963, אב"ג.
92. באשר לאינטרסים של בן-גוריון לקבל את היוזמה האמריקנית מוכרים השיקולים העיקריים הבאים: א. הוא מודע לתלותה המוחלטת של ישראל בארצות-הברית לצרכיה הבטחוניים, ולכן יסכים למעורבות גדולה של ארצות-הברית. ב. הוא מודע להתנגדותה התקיפה של ארצות-הברית להתפשטות הנשק הגרעיני. מתוך מודעות לחוסר יכולתו לשנות זאת, יבקש להשיג המרב במסגרת זו. ג. הוא עשוי להיווכח, כי הגם שפיתוח יכולת גרעינית יעניק לישראל מידה רבה של יתרון ביכולת ההגנתית שלה, הרי יתרון זה עלול להימחק אם ברית-המועצות תעביר לאזור כלי נשק גרעיניים - כמו שעשתה בקובה - או שפשוט תיתן ערבות גרעינית למדינות ערב. ד. לישראל יש שאיפות שלום כרוות, ולכן תשאף להקצות משאבים גדולים לצרכי פיתוח, אם זה לא יפגע בבטחונה. הגבלת מרוץ החימוש תסייע לה במגמה זו. ה. בן-גוריון עשוי להעריך, כי קבלת התוכנית האמריקאית אינה טומנת בחובה סיכונים לישראל, שכן אין היא פוגעת בחימושה הקונוונציונאלי של ישראל. מעבר לכך, מתן ערובות ביטחון יגדיל עוד יותר את בטחונה של ישראל. אם התוכנית תצליח יגדל הביטחון של ישראל. אם התוכנית תיכשל (בגלל התנגדות מצרית) ייפסק הפליטה הקיים בין מצרים ובין ארצות-הברית. כאשר לנאצר, הוועדה ציינה את השיקולים העיקריים הבאים שלו לקבלת ההצעה: א. הוא יודע שלישראל יש יכולת הרבה יותר גדולה ממצרים בתחום הגרעיני, ובקרב תשיג את מצרים גם בתחום פיתוח טילים, בעוד שיתרונה של

בין ארצות-הברית מצד אחד, וישראל ומצרים מצד שני, אשר יאפשרו כניסה מהירה של צוותי פיקוח וטכנאים אמריקנים לכל מתקן אשר ארצות-הברית או המדינה האחרת חושדת שהוא משמש לייצור כלי נשק גרעיניים או טילים.⁹³ ולבסוף, תוך התבססות על החרדות של אישים בישראל, ובראשם דוד בן-גוריון, מפני מגמות של אחדות בעולם הערבי והתערערות מאזן הכוחות,⁹⁴ מציג הממשל האמריקני בפני ישראל מחויבות מרומזת מצד ארצות-הברית לשמור, כי לא יופרו יחסי הכוחות בין ישראל ומדינות ערב. במיוחד יש לציין את החלטתו של הנשיא קנדי לספק טילי קרקע-אוויר מדגם 'הוק' לישראל, והבעת נכונות לספק לישראל מערכות נשק מתקדמות אחרות.⁹⁵

ממשלת אשכול, ממשל קנדי ועתיד הכור

ב-16 ביוני 1963 מודיע דוד בן-גוריון במפתיע על התפטרותו מראשות הממשלה.⁹⁶ במקומו בוחרת הנהגת מפא"י את לוי אשכול, אשר שימש עד אז בתפקיד

מצרים נשען בעיקר על הממד הקונונוציונלי. ב. הוא אינו נדרש לזוטר על כלי נשק הקיימים כיום בידיו. ג. הוא יודקק להערכות של ארצות-הברית לגבי הישגים של ישראל בפיתוח הגרעיני ומידת מעורבותה של צרפת בנושא. ד. הוא ירצה לשמור על ערוצי סיוע כלכלי, בעיקר מארצות-הברית, כדי לא להגיע לתלות מוחלטת בברית-המועצות. ה. הוא יוכל לבנות את מעמדו במדינות אסיה-אפריקה כמנהיג בעל מעמד בינלאומי המתנגד להתפשטות הנשק הגרעיני. ו. יש עליו להצים גדולים להקדיש משאבים גדלים והולכים לצרכים חברתיים-כלכליים. תזכיר של מחלקת המדינה על אפשרויות של הגבלת מירון החימוש במזרח התיכון, 14 במאי 1963, נס"פ 118, ארכיון קנדי. בתגובה לידיעות כאילו נאצר הסכים להסדר על הפחתת החימוש באיזור, העריכה מחלקת החקר במשרד החוץ, כי 'אין סימנים ישירים למחשבה מצרית בכיוון להפחתה הודית של החימוש. נשאר העיקרון המוצהר שהמלחמה בישראל בלתי נמנעת'. דיווח ממשרד החוץ לשגרירות ישראל בארצות-הברית, 2 במארס 1962, חץ 3421, ג"מ. במחצית מארס 1962, דיווח הממשל לישראל, כי בשיחה עם איש מחלקת המדינה, צ'סטר באולס, אמר נאצר 'שאוּלי עניין מירון החימוש לא חייב להימשך לעולם'. דיווח שגרירות ישראל בארצות-הברית למשרד החוץ, 15 במארס 1962, חץ 3421, ג"מ.

93. תזכיר של מחלקת המדינה על אפשרויות של הגבלת מירון החימוש במזרח התיכון, 14 במאי 1963, נס"פ 118, ארכיון קנדי.
94. כך, למשל, בפגישתו עם שגריר ארצות-הברית בישראל, וולורד' בארבור, הביע ראש הממשלה דאגה מן הגידול הניכר של תקציב הצבא המצרי, והצביע על כך שלמרות הודעותיו המרגיעות של נאצר, נשואות עדיין פניו למלחמה בישראל ולשליטה בעולם הערבי. דיווח מן המשרד לווינגטון, 3 ביולי 1962, חץ 3377/4, ג"מ.
95. על דיווחו של מאיר פלדמן, יועץ הנשיא קנדי לדוד בן-גוריון לגבי החלטת הממשל למכור לישראל טילי 'הוק', ראה תזכיר של מאיר פלדמן על שיחתו עם בן-גוריון, 21 באוגוסט 1962, נס"פ 118, ארכיון קנדי.
96. בן-גוריון הודיע ב-16 ביוני 1963 על התפטרותו מן הממשלה ומן הכנסת. רק לאחר יום, ב-17 ביוני 1963, הוא שיגר ליו"ר הכנסת הודעה ובה מסר כי הוא תוזר בו מהודעת התפטרותו מן הכנסת. ראה מכתב בן-גוריון ליו"ר הכנסת, 17 ביוני 1963, תיק התכתבויות, אב"ג.

שר האוצר. שאלת עתידו של הכור בדימונה, ומערכת יחסיה של ישראל עם ארצות-הברית, הונחה, איפוא, לפתחו של אשכול, והוא נאלץ להתמודד עמה מיד עם היכנסו לתפקיד. מן המקורות המצויים ברשותנו אפשר להתרשם, כי הגם שאשכול נעדר אותה רמה של מחויבות 'קנאית' ל'פרויקט דימונה', כמו בן-גוריון, הוא לא גילה נטייה לקבל את התכתיב ואת 'חבילת הפיתויים' שהציע הממשל האמריקני, אשר פירושם המעשי היה הגבלת פעילותה הגרעינית של ישראל, ואולי אף הפסקתה המוחלטת.⁹⁷

מרחב התמרון שניתן לאשכול במאמציו להתמודד עם הסוגיה הגרעינית היה צר ביותר. אופיו האולטימטיבי של המכתב ששיגר אליו הנשיא קנדי, והעובדה שנכתב על ידי הדרג העליון בממשל האמריקני, חייבו מתן תשובה מיידית. 'אי אפשר להשאיר איגרת זו בלי תשובה כלשהי', כותב סגן ראש הממשלה, אבא אבן, לראש הממשלה, לוי אשכול, 'כדי להרוויח זמן - ולו גם קצר - לקביעת עמדתנו לגופו של עניין, יש להשיב תשובת ביניים'.⁹⁸ מעבר לכך, ממשל קנדי טרח להבהיר לאשכול באורח נחרץ, כי לא יסבול התניית התשובה לקנדי בקבלת תשובת הממשל האמריקני לתביעות בן-גוריון מ-12 במאי 1963. התנייה מעין זו, כך הובהר, תהיה הרת-אסון (disastrous).⁹⁹

סיכומו של דבר, בידיו של לוי אשכול הונחה 'פצצת זמן מתקתקת' - מכתבו הבוסה והאולטימטיבי של הנשיא קנדי - אשר חייב טיפול מידי, זהיר ורגיש מאין כמוהו. מעבר לסוגיות הקונקרטיות שחייבו תשובות מיידיות, קפלה איגרת קנדי בתוכה גם הכרעות בשאלות גורליות לעתיד המדינה, בסחונה ומערכת יחסי החוץ שלה, ובמקביל - גם עתידה של ממשלת אשכול, ויכולת הישרדותה הפוליטית.

בדיונים שהתקיימו בחוגים שונים בהנהגת המדינה באו לידי ביטוי מגמות שונות באשר לדרכי המאבק באיום האמריקני, אשר מטבע הדברים ידועות לנו רק בחלקן.

המגמות הראשונות הבולטות בתגובת הביניים של אשכול הן:

א. ניסיון להרוויח זמן. בשרד מבהיר אשכול, כי קודם שנכנס לתפקידו כראש ממשלה הוא עקב אחר ההתפתחויות בסוגיה הגרעינית באורח כללי בלבד. עתה עליו ללמוד את הסוגיה באורח יסודי, דבר המצריך כמובן זמן.¹⁰⁰

97. על פי הערכה של גורם בריטי, ארצות-הברית מבקשת לגבש מערכת פיקוח מאורגנת, והיא מאמינה כי מערכת זו, ותתימה של ישראל על ההסכם למניעת ניסויים גרעיניים (Test Ban Treaty) לפחות ידחה החלטה של ישראל להתחיל בפיתוח נשק גרעיני. תוכיר משרד החוץ הבריטי, 12 בספטמבר 1963, FO 371/170537 ER 1071/39.

98. מכתב סגן ראש הממשלה, אבא אבן, אל ראש הממשלה, לוי אשכול, 15 ביולי 1963, חץ 4315/15 ג"מ.

99. ראה דיווח משרד החוץ לשגרירות ישראל בווינגטון, 13 באוגוסט 1963, חץ 3377/10 ג"מ.

100. ראה דיווח משרד החוץ לשגרירות ישראל בארצות-הברית, 17 ביולי 1963, ותשובת אשכול לנשיא קנדי, חץ 3377/9 ג"מ. ניסוחים דומים מפיעים גם בסיוטת תשובה לנשיא

- ב. הבהרת מעמדה ומצבה המיוחד של מדינת ישראל, כמדינה היחידה בעולם ששכניה מאיימים על עצם קיומה. מצב זה מעניק למדינת ישראל ובעיות הביטחון שלה מעמד ייחודי, ומחייב את הממשל האמריקני לנהוג כלפיה באמות מידה מיוחדות.¹⁰¹
- ג. הבעת פליאה (ולא מחאה) על האיום המרומז באיגרתו של הנשיא קנדי. במסר בעל-פה שהוא מעביר דרך השגריר בארבור מציין אשכול: 'I must confess, I was rather surprised by this paragraph'.¹⁰² נראה כי נוסח מתוך זה ננקט מתוך החשש להחריף עוד יותר את המחלוקת בין שתי המדינות.¹⁰³
- ד. ישראל פועלת על פי מיטב הבנתה כדי לקדם את האינטרסים הלאומיים שלה. היא אינה עושה דבר שאינו תואם את עיקרון הריבונות של מדינות ואת החוק הבינלאומי.¹⁰⁴
- ה. ישראל דבקה בעמדה שהציג בן-גוריון בשיחתו עם הנשיא קנדי במאי 1961. 'ארצות-הברית', כך מבהיר אשכול, 'יודעת שאיננו מייצרים נשק [גרעיני], אבל

- קנדי, תזכיר משרד החוץ, 7 ביולי 1963, חץ 3377/14, ג"מ. ראה גם תזכיר משרד החוץ, טיוטת תשובה לנשיא קנדי [ללא תאריך], חץ 3377/14, ג"מ. בשיחה עם שגריר ארצות-הברית בישראל, וולורת' בארבור, מציין סגן ראש הממשלה, אבא אבן, את העובדה, כי 'הממשלה החדשה היא בת עשרה ימים [בלבד], וטרם נכנסה לעובי הקורה [בסוגיה הגרעינית]. ראש הממשלה ידע אמנם כללית על ההתפתחויות, אך כדי להגיע להחלטה שקולה, יצטרך ללמוד העניין יסודית, וזה יקח זמן. אבן רמז 'שלא יצפו לתשובה מהירה לאיגרת [הנשיא קנדי], כיוון שירצה לצלול עמוק ללימוד הבעיה לפני שיחליט מה להשיב'. דיווח משרד החוץ לשגרירות ישראל בארצות-הברית, 8 ביולי 1963, חץ 3779/9, ג"מ.
101. ראה דיווח משרד החוץ לשגרירות ישראל בארצות-הברית, תשובת אשכול לנשיא קנדי, 17 ביולי 1963, חץ 3377/9, ג"מ. בטיוטת תשובה לנשיא קנדי נעשה ניסיון להסביר את מצוקותיה הבטחוניות של מדינת ישראל. בעיקר הושם דגש על היותה מדינה קטנה הניצבת בפני סכנות חמורות לבטחונה. כמו כן מובלסת הסכנה של התחמשות מדינות ערביות, ובעיקר מצרים, בכלי השמדה כמו טילי קרקע-קרקע. תזכיר משרד החוץ, טיוטת תשובה לנשיא קנדי, 3 באוגוסט 1963, חץ 3377/14, ג"מ. בטיוטה אחרת ניתן ביטוי לטיעון, כי את האיומים על בטחונה נאלצת מדינת ישראל להדוף למעשה לבדה. מכך משתמעת ההבהרה, כי רק היא לבדה צריכה להכריע בשאלות גורליות הנוגעות לבטחונה הלאומי. טיעון זה לא נכלל באיגרת התשובה של אשכול. ראה תזכיר משרד החוץ, טיוטת תשובה לנשיא קנדי [ללא תאריך], חץ 3377/14, ג"מ.
102. ראה דיווח משרד החוץ לשגרירות ישראל בארצות-הברית על שיחת אשכול-בארבור, 17 ביולי 1963, א/7233/5, ג"מ. הצעה להביע מחאה/תמיהה הועלתה בטיוטת שהוגשו לאשכול כהצעות אפשריות של איגרת התשובה. ראה תזכיר משרד החוץ, טיוטה למכתב תשובה של לוי אשכול לקנדי [ללא תאריך], חץ 3377/14, ג"מ.
103. כיומנו נותן בן-גוריון ביטוי לחששותיו של אשכול. בלבו של אשכול, הוא כותב, קיננו חששות כבדים 'שקנדי יקומם יהודי ארצות-הברית נגדנו'. יומן בן-גוריון, 22 ביוני 1963, אב"ג.
104. ראה דיווח משרד החוץ לשגרירות ישראל בארצות-הברית על שיחת אשכול-בארבור, 17 ביולי 1963, א/7233/5, ג"מ.

המצב באיזור הולך ומחמיר. אם יבוא יום ונצטרך לשקול קו אחר, נבוא תחילה בדברים עם ארצות-הברית. היום חוזרים אנו ואומרים שדימונה מיועדת למחקר מדעי, וצריך לסמוך על דברנו.¹⁰⁵

ב-17 באוגוסט 1963 משגר אשכול לקנדי איגרת תשובה מפורסת על תביעות שהציג הנשיא בסוגיה הגרעינית.¹⁰⁶ באיגרת, אשכול נותן אישור מחודש של המחויבות הכללית שהעניק בן-גוריון לממשל האמריקני, ולפיה המאמץ הגרעיני של ישראל מיועד לצורכי שלום, לרבות מחקר ופיתוח כלכלי. אשכול מציין כי יעדים אלה גוסחו גם בהסכם לשיתוף פעולה גרעיני בין ישראל לצרפת, וכי ישראל מחויבת לנהוג על פיו.¹⁰⁷ מתוך מודעות למערכת היחסים האינטימיים הקיימת בין ישראל לארצות-הברית,¹⁰⁸ ממשיך אשכול באיגרתו, ישראל מבינה את הצורך של שתי המדינות לקיים מגעים הדוקים בסוגיה הגרעינית. ניסוח זה גועד, קרוב לוודאי, להבהיר כי הבעיה צריכה להידון במסגרת משא ומתן ודו-שיח ישראלי-אמריקני, ולא במסגרת של תכתיבים כפייתיים מצד הממשל האמריקני כלפי ישראל.

בהמשך, אשכול חוזר ומדגיש כי הסיוע להקמת הכור בא ממקורות אחרים (לא אמריקניים). נקודה זו הובהרה, כזכור, גם במסרים הקודמים שהועברו לנשיא קנדי. ניסוח זה, ככל שאפשר להתרשם, נחרץ הרבה פחות מזה של דוד בן-גוריון כפי שבא לביטוי באיגרתו לנשיא קנדי מ-27 במאי 1963. מן הראוי לציין, כי בפני אשכול הוצגו ניסוחים חד-משמעיים יותר של איגרת התשובה, אשר היו אמורים לתת ביטוי מודגש יותר ל'קשר הצרפתי'. במכתב שהוא משגר אל ראש הממשלה כבר במחצית יולי 1963 מציע אבא אבן 'להוסיף תמיהה על שהנשיא אינו מתייחס לבעייה הצרפתית [ההדגשה במקור], שהייתה הנקודה המרכזית באיגרת דוד בן-גוריון מה-27 במאי'.¹⁰⁹

שבועות ספורים לאחר מכן חוזר אבא אבן ומציע לאשכול 'להדגיש יותר [באיגרת התשובה שתישלח לנשיא קנדי], כי אנו מציעים [לממשל האמריקני] מה שלא מגיע להם על פי ההיגיון הטבעי [דהיינו, שמדינה שלא נטלה חלק בבניית הכור אינה

105. ראה דיווח משרד החוץ לשגרירות ישראל בארצות-הברית על שיתח אשכול-כארבור, 17 ביולי 1963, א/7233/5, ג"מ.

106. ראה איגרת לוי אשכול לנשיא קנדי, 19 באוגוסט 1963, דיווח משרד החוץ לשגרירות ישראל בארצות-הברית, 19 באוגוסט 1963, חץ 10/3377, ג"מ.

107. ראה איגרת לוי אשכול לנשיא קנדי, 19 באוגוסט 1963, דיווח משרד החוץ לשגרירות ישראל בארצות-הברית, 19 באוגוסט 1963, חץ 10/3377, ג"מ. בשיחתו עם מזכיר המדינה של ארצות-הברית, דין ראסקי, נשאל שר החינוך, אבא אבן, לגבי כוונותיה של ישראל בתחום פיתוח הנשק הגרעיני. אבן ענה כי 'ישראל אינה עוסקת בתוכנית כזו [בעלת אופי צבאי]. היא רק מפתחת טכנולוגיה גרעינית'. ראה: דיווח מחלקת המדינה על שיחת מזכיר המדינה עם אבא אבן, 25 באפריל 1963, נס"פ 119, ארכיון קנדי.

108. באחת הטיטות דובר על 'האופי המיוחד של היחסים בין ישראל וארצות-הברית'. ראה: טיוטת תשובת לנשיא קנדי, תוכיר משרד החוץ, 3 באוגוסט 1963, חץ 14/3377, ג"מ.

109. מכתב סגן ראש הממשלה אבא אבן אל ראש הממשלה, לוי אשכול, 15 ביולי 1963, חץ 4315/15, ג"מ.

יכולה לתבוע זכות לפקח עליו], והתקדימים הבינלאומיים [הכוונה, קרוב לוודאי, לעובדה שתביעת הממשל האמריקני לביקור בכור, ובמיוחד התביעה לביקורים רצופים, עומדת בניגוד לזכות הריבונות המוקנית למדינות על-פי המשפט הבינלאומי, וטרם הופעלה כלפי מדינות אחרות העוסקות בפיתוח גרעיני, לרבות הודו].¹¹⁰

על בסיס מערכת יחסים זו, אשכול מבהיר, ישראל מוכנה להסכים לביקורים של נציגים אמריקנים בכור. הדגש מושם על המלה 'ביקור' (visit), במקום המלה 'פיקוח' (inspection).¹¹¹ באורח קונקרטי, אשכול קובע, ישראל חוזרת ומאשרת את הזמנתו של בן-גוריון לערוך ביקור נוסף בכור לקראת סוף 1963. ניסוח זה נועד, קרוב לוודאי, למנוע רושם של הסכמה ישראלית 'סוחפת' למערכת קבועה ורצופה של ביקורות בכור, כפי שתבע הממשל האמריקני. כדי לממש מגמה זו הועלתה הצעה (אשר, קיבלה אמנם ביטוי באיגרת), 'לטפל קודם כל בעניין ביקור [המדענים האמריקניים בחודש] דצמבר, ולהסביר [לנשיא קנדי] מדוע זה צריך לספק אותו'.¹¹² להצדקת עיתוי מוצע זה של הביקור, מבהיר אשכול, כי בשלב זה יעבירו הצדפתים את הכור לדינמו. עד אז לא יחול שלב ההפעלה (start-up) של הכור.¹¹³ במסר בעל-פה שהועבר לנשיא קנדי באמצעות השגריר בארבור הדגיש אשכול כי הביקור של המדענים יהיה 'לפני [ההדגשה במקור] שלב ההפעלה, ולא לאחריו'.¹¹⁴

את תביעת הממשל האמריקני לביקורת חצי שנתית החל מיוני 1964, אשכול מנסה לנטרל באמצעות ניסוח מעורפל במסגרתו הוא מביע אמונתו, כי ניתן יהיה להגיע להסכם על לוח זמנים עתידי של הביקורים. ניסוח זה נועד, קרוב לוודאי, לבטא את הצורך 'להיות פחות [ההדגשה במקור] חיוביים בדבר הביקורים [של המדענים]

110. ראה מכתב אבא אבן אל לוי אשכול, 9 באוגוסט 1963, תזכיר משרד החוץ, חץ 3377/14, ג"מ. סוגיית הריבונות עולה במפורש-בשיחת ראש הממשלה, לוי אשכול, עם שגריר ארצות-הברית בישראל, וולרת' בארבור. אשכול מבקש לקבל מארבור פרטים לגבי הסדרי הפיקוח שיש לארצות-הברית עם הודו בהקשר לכוריה הגרעיניים. ראה דיווח משרד החוץ לשגרירות ישראל בארצות-הברית על שיחת אשכול-בארבור, 7 באוגוסט 1963, חץ 3377/10, ג"מ. בהתייחסו לשיחה זו כותב אבן: 'שיחת בארבור מוכיחה כי הם יותר רגישים לעניין ריבונותנו מכפי שהנחנו'. ראה מכתב אבא אבן אל לוי אשכול, 9 באוגוסט 1963, תזכיר משרד החוץ, חץ 3377/14, ג"מ.

111. במכתב של סגן ראש הממשלה אבא אבן לשגריר בארבור מ-7 בינואר 1964, הוא מדגיש כי במכתב של ראש הממשלה לנשיא קנדי דובר על ביקור (visit) ולא פיקוח (inspection).

מכתב סגן ראש הממשלה אבא אבן לשגריר בארבור, 7 בינואר 1964, חץ 3377/14, ג"מ.
112. ראה מכתב אבא אבן אל לוי אשכול, 9 באוגוסט 1963, תזכיר משרד החוץ, חץ 3377/14, ג"מ.

113. טיעון זה - כלומר הקביעה כי הביקור ייערך לפני הפעלת הכור - נועד למתן את הלחץ האמריקני הכבד לערוך ביקור בכור כבר במחצית 1963. ראה מכתב אבא אבן אל לוי אשכול, 9 באוגוסט 1963, תזכיר משרד החוץ, חץ 3377/14, ג"מ.

114. ראה איגרת לוי אשכול לנשיא קנדי, 19 באוגוסט 1963, דיווח משרד החוץ לשגרירות ישראל בארצות-הברית, שיחת אשכול-בארבור, 19 באוגוסט 1963, חץ 3377/10, ג"מ.

ב-1964 ואילך.¹¹⁵ זאת מתוך מגמה למנוע התמסדות של הביקורים בכור כדבר שבשגרה. מניסוח זה משתמע תביעה ישראלית להתדיין מחדש סביב כל ביקור וביקור.

עם זאת מן הראוי להדגיש, כי במסר בעל־פה שהעביר אשכול לנשיא באמצעות השגריר בארבור, הוא הלך כברת דרך ניכרת בכיוון תביעת הנשיא, באמצעות הבהרה, כי 'We accept your proposal for visits from June 1964 onward'.¹¹⁶ בהתייחסות ספציפית לאתר הטיפול במוסות הדלק (fuel cycling) אותו תבע הנשיא קנדי לפתוח בפני המבקרים, אשכול קובע כי האוראניום שנעשה בו שימוש הוא צרפתי, וגמצא בשליטה מוחלטת של ממשלת צרפת.¹¹⁷ לכאורה, משתמע מקביעה זו (אשר נכללה, כזכור, גם באיגרת של בן־גוריון לנשיא קנדי) כי המדענים לא יוכלו לבקר באתר זה אלא אם תתקבל רשות ממשלת צרפת.¹¹⁸ ואולם לאור העובדה שהממשל האמריקני טרח להבהיר כי הביקור באתר זה 'עומד במרכז הדרישה לביקור בכור' (Is the crux of any visiting system), מנסה אשכול, במסגרת מסר בעל־פה שהוא מעביר לשגריר האמריקני, לרצות את הנשיא על ידי הסכמה להליך, אשר משמעותו המעשית אינה מחזורת כל צורכה, ואשר מוגדר על ידי אשכול בניסוח הכא: 'Procedure whereby you will be able to observe the procedure of fuel control'.¹¹⁹

במקביל למסר זה העבירה ישראל לממשל האמריקני הצעה, שמשמעותה המעשית הייתה הגבלת הביקור בכור ליום אחד בלבד. במכתב שהוא משגר אל שגריר ארצות־הברית בישראל מציע סגן ראש הממשלה, אבא אבן, כי הביקור של המדענים ייערך בשבת. בחירת יום השבת נועדה להבטיח את חשאיות הביקור, שבה מעוניינות, כך טוען אבן, ישראל וארצות־הברית כאחד. קבלתה של הצעה זו על ידי הממשל האמריקני הייתה מובילה לכך, שהביקור בכור לא יארך יותר מיום אחד.¹²⁰ מעניין לציין כי באיגרת התשובה של אשכול לא נכללה הצעה להביא למפגש אישי בדרג הבכיר ביותר עם הממשל האמריקני. הצעה זו הועלתה בטיטות שהוגשו לאשכול, קרוב לוודאי מתוך הנחה כי במסגרת מפגשים אישיים אפשר יהיה להגיע להבנות טובות יותר מאשר במסגרת דו־שיח פורמאלי המתנהל על ידי שגרירים

115. ראה מכתב אבא אבן אל לוי אשכול, 9 באוגוסט 1963, תזכיר משרד החוץ, חץ 3377/14, ג"מ.

116. ראה איגרת לוי אשכול לנשיא קנדי, 19 באוגוסט 1963, דיווח משרד החוץ לשגרירות ישראל בארצות־הברית, שיחת אשכול-בארבור, 19 באוגוסט 1963, חץ 3377/10, ג"מ.

117. ראה איגרת לוי אשכול לנשיא קנדי, 19 באוגוסט 1963, דיווח משרד החוץ לשגרירות ישראל בארצות־הברית, 19 באוגוסט 1963, חץ 3377/10, ג"מ.

118. טיעון זה מועלה גם בטיטות שהוכנה לאיגרת הנשיא קנדי. ראה תזכיר משרד החוץ, טיטות תשובה לנשיא קנדי, 3 באוגוסט 1963, חץ 3377/14, ג"מ.

119. ראה איגרת לוי אשכול לנשיא קנדי, 19 באוגוסט 1963, דיווח משרד החוץ לשגרירות ישראל בארצות־הברית, 19 באוגוסט 1963, חץ 3377/10, ג"מ.

120. מכתב סגן ראש הממשלה אבא אבן לשגריר בארבור, 7 בינואר 1964, חץ 3377/14, ג"מ.

ויועצים למיניהם.¹²¹ נראה, כי נקודה זו לא נכללה מתוך חשש, כי הממשל האמריקני יסרב לה ממילא.¹²² סיבה אפשרית נוספת היא החשש כי הזמנת אשכול לארצות-הברית תחייב את הממשל האמריקני להזמין במקביל את נאצר לביקור בושינגטון.¹²³

בין כך ובין כך מתברר, כי ניסוחה של איגרת אשכול, ועוד יותר המסרים שהועברו בעל-פה, היו ערבים לאוזנו של הממשל האמריקני הרבה יותר מאלה שנמסרו לו קודם לכן על ידי דוד בן-גוריון. ואכן מיד לאחר שעיין באיגרת העיר שגריר ארצות-הברית בישראל כי היא 'מועילה מאוד' (very helpful). בהמשך העיר השגריר, כי המהלך הישראלי היה נבון, וכי הוא יניב פירות בעתיד: 'This was a wise step on your part, and that will pay dividends'¹²⁴.

גם הנשיא קנדי מביע שמחתו על האיגרת ששיגר אליו אשכול, וממהר לנסח את ההסכמות שהושגו, לדעתו, מתוך מגמה לקבוע אותן בכתב, לאורך זמן. באיגרת תשובה שהוא משגר לאשכול מציין הנשיא קנדי, כי איגרת אשכול נתקבלה בשביעות רצון מרובה (Was most welcome here). הנשיא מביע הערכה להכרעה הקשה שנתקבלה, בהסכימה, באורח נדיב (generously agreeing) להזמנת המדענים לכור בדימונה, על בסיס של רציפות, כפי שהוצע (On the regular basis that was proposed), ממשיך הנשיא וכותב, ישראל נהגה מתוך חכמה רבה, מתוך התחשבות בצרכיה הבטחוניים בעתיד, וראיית הסיכונים שמציב העידן האטומי בפני האנושות:

You have acted from a deep wisdom regarding Israel's security in the longer term, and the awesome realities which the atomic age imposes on the community of mankind.

121. על פי ההצעה יביע אשכול נכונות להגיע לשיחות עם הנשיא בראשית אוגוסט 1963, או שישגר את שרת החוץ, גולדה מאיר, לשיחות בושינגטון במועד מוקדם יותר, שיהיה נוח לממשל. הטיעון לצורך במפגש אישי התבסס על מורכבות הבעיות העומדות לדיון, וההקשר בין הפעילות הגרעינית של ישראל וסוגיות בינלאומיות סבוכות. תזכיר משרד החוץ, 7 ביולי 1963, חץ 3377/14, ג"מ. טיעון אחר שהצדיק פנייה כזו היה שבמסגרת מפגש כזה, או לקראתו, ניתן לרתום את יהדות ארצות-הברית וידידיה ללחץ על הנשיא. ראה דיווח שגרירות ישראל בושינגטון אל משרד החוץ, 11 ביולי 1963, חץ 3377/9, ג"מ.

122. מאיגרת בן-גוריון לקנדי ב-12 במאי משתמע, כי הנשיא דחה הצעה של ביקור בן-גוריון בארצות-הברית. בסיומה של האיגרת מציין בן-גוריון, כי הוא מבין מדוע לא רצוי עכשיו ביקור [שלון] בושינגטון. ראה דיווח משרד החוץ לשגרירות ישראל בארצות-הברית על איגרת בן-גוריון לנשיא קנדי, 12 במאי 1963, חץ 3377/6, ג"מ.

123. ראה דיווח שגרירות ישראל בארצות-הברית למשרד החוץ, 11 ביולי 1963, חץ 3377/9, ג"מ.

124. ראה איגרת לוי אשכול לנשיא קנדי, 19 באוגוסט 1963, דיווח משרד החוץ לשגרירות ישראל בארצות-הברית, שיחת אשכול-בארבור, 19 באוגוסט 1963, חץ 3377/10, ג"מ.

תוך שהוא נכנס לפרוט טכני, שאינו אופייני בדרך כלל להתכתבויות בדרג כזה, קובע הנשיא כי השגריר בארבור, יעמוד בקשר עם ישראל כדי להבטיח שהביקור ייערך לפני השלבים הקריטיים והמסוכנים: 'At a time when the reactor's core is being loaded, and before internal hazards have developed' את איגרתו מסיים הנשיא בקביעה כי המטרה המשותפת לישראל וארצות הברית חייבת להיות להביא לפיקוח אפקטיבי (effective control) על כוחות האטום, כך שניתן יהיה להשתמש בהם רק לצורכי רווחת האדם. איגרתו של אשכול, מציין הנשיא, מצביעה על כך שגם הוא, אשכול, שותף למטרה זו של ארצות הברית.¹²⁵ בראשית דצמבר 1963 העבירה ישראל לידי הממשל האמריקני את ההזמנה לביקור המדענים בכור. בהזמנה נקבע, כי הביקור יוכל להיערך בין ה-10 ועד ה-15 בינואר 1964. כן צוין כי בתאריך זה כבר יעבירו הצרפתים את הכור לידי הישראלים.¹²⁶ בסופו של דבר נערך הביקור בינואר 1964.¹²⁷

תגובות ועמדות בהנהגה בישראל

נוכח המפנה החמור במדיניות הממשל האמריקני בסוגיית פעילותה הגרעינית של ישראל, הלכה והשתרשה בישראל ההכרה, כי הטיעונים הראשוניים שנעשה בהם שימוש, בעיקר על ידי ראש הממשלה, דוד בן-גוריון, ולפיהם מגמות פעילותה הגרעינית של ישראל הן לצורכי שלום, הופכים להיות בלתי רלוואנטיים. התבטאויות נחרצות של אישי ממשל אמריקניים, בעיקר במגעים עם אישים מישראל, לא יכלו להותיר ספק, כי על בסיס המידע שברשותו, טיעונים אלה, כשלעצמם, שוב לא יוכלו לספק את תביעותיו באשר לפעילותה הגרעינית של ישראל.

מתוך הכרה זו הולכים ומתבלטים כיווני עמדות שונים מבעבר בנוגע להסברת פעילותה הגרעינית של ישראל. אחד הכיוונים נטה לעבר מגמה המבקשת להציג את פעילותה הגרעינית של ישראל כקלף מיקוח. מכיוון שמטרתה של הפעילות הגרעינית היא, בסופו של דבר, לחזק את מרכיב ההרתעה בדוקטרינת הביטחון של ישראל, הרי אozנה של ישראל צריכה להיות כרויה להצעות העשויות לשמש תחליף מספק למרכיב הגרעיני. ביטוי בולט לתפיסה זו אפשר לראות בהתבטאויות העיקריות הבאות מפי

125. ראה דיווח משרד החוץ לשגרירות ישראל בארצות הברית על איגרת הנשיא קנדי לאשכול, 27 באוגוסט 1963, חץ 3377/10, ג"מ.

126. דיווח משרד החוץ לשגרירות ישראל בארצות הברית, 5 בדצמבר 1963, חץ 3377/10, ג"מ.

127. בתזכיר של שגרירות ארצות הברית בישראל אל מנכ"ל משרד החוץ, מ"7 בינואר 1964 נמסר, כי שלושת המפקחים שנבחרו יגיעו לארץ ב"13 בינואר 1963, ויעזבו את הארץ ב"17 בינואר 1964. להלן שמות המפקחים ותואריהם: Ulysses M. Staebler, Senior Associate Director, Division of Reactor Development of the United States Atomic Energy Commission; Richard W. Cook, Vice President, American Machine and Foundry Company; Clyde L. McClelland, Nuclear physicist of the Arms Control and Disarmament Agency. תזכיר משרד החוץ, 7 בינואר 1963, חץ 3377/14, ג"מ.

פקידים בכירים במשרד החוץ. יש להניח, אם כי אין לנו ראיות מוצקות לכך, כי דעות מעין אלה הושמעו גם מפי אישים בהנהגת המדינה:
א. חיים יחיל, מנכ"ל משרד החוץ, נותן ביטוי לעמדה זו בשתי הודמנויות, לפחות:

1. ייתכן ונצטרך לעמוד בעתיד הקרוב בדיון ודברים קשה עם ארצות-הברית בשאלת פיתוח כוחנו המרתיץ, העצמאי. ניסינו עד כה לעקוף התנגשות בנושא זה, ובוודאי נמשיך בניסיון זה. אך ספק, עד מתי נוכל לעשות כן. לקראת ההתדיינות הצפויה לנו בנושא זה, חשוב ביותר כי תעמוד בפני האמריקנים תביעתנו הנמרצת להבטחת בטחוננו - הבטחה של ממש בהתחייבות לבוא לעזרתנו ... או נהפכת הבעיה [הנובעת מפעילותה הגרעינית של ישראל] מהושבתנו על ספסל הגאשמים להתדיינות ומיקוח על הסדר בטחוני [חלופי], וד"ל [ודי לחכימא ברמיזא].¹²⁸
2. לגבי דימונה מציע לעשות מזה קלף מיקוח ולעמוד בכך. אין אנו יכולים לוותר על זה כל זמן שאין ערובה בטחונית ושלום. בינתיים אנו חייבים להתמיד בעניין ולפתחו.¹²⁹

ב. אברהם הרמן, שגריר ישראל בארצות-הברית: 'העניין של פיתוח כוח מרתיץ עצמאי. אני מקווה שזה ברור לכולנו שעניין זה מהווה עניין אמריקני מרכזי, ולא רק חלק ממכלול בעיות המזרח-התיכון. ארצות-הברית רואה בפיתוח יכולת הרתעה כזאת על-ידינו דבר המסכן [ההדגשה במקור] אותה. הנשיא לא יוותר בעניין זה. לפי דעת ארצות-הברית, שלום העולם תלוי בזה שהידע הזה לא יופץ ושהיכולת הזאת לא תפתח בארצות חרשות. העניין הזה [פעילותנו הגרעינית] יכול להיות בשבילנו עניין של מיקוח וחליפין כדי להשיג משהו בתמורה, אך זה הכלי'.¹³⁰

ג. אריה לבבי, ראש מחלקת אמריקה במשרד החוץ: 'אין לנטוש דימונה ללא תמורה ממשית מאוד'.¹³¹

ד. גדעון רפאל, סמנכ"ל משרד החוץ: 'בעניין דימונה, הבעיה לא אם לגלות או לא לגלות, אלא להשתמש במה שנעשה, וייעשה, כמנוף להשגת פתרון הבעיות הבטחוניות היסודיות של המדינה'.¹³²

מגמה אחרת מייצגת תפיסה, המביעה הסתייגות וחשדנות כלפי ההצעות האמריקניות, המיועדות לשמש 'תחליף הולם' לפעילותה הגרעינית של

128. דיווח ממשרד החוץ אל שגרירות ישראל בארצות-הברית, 5 במאי 1963, חץ 3377/9, ג"מ.

129. תזכיר משרד החוץ, 13 ביוני 1963, חץ 3377/6, ג"מ.

130. דיווח משגרירות ישראל בארצות-הברית למשרד החוץ, 14 במאי 1963, חץ 3377/9, ג"מ.

131. דיווח משרד החוץ לשגרירות בושינגטון, 23 ביוני 1963, 3377/6, ג"מ.

132. תזכיר משרד החוץ, 13 ביוני 1963, חץ 3377/6, ג"מ.

ישראל.¹³³ במקביל, מגמה זו אינה מנסה לסתור מכל וכל את הטיעון האמריקני, כי פעילותה הגרעינית של ישראל עלולה להוביל לתגובות חמורות מצד העולם הערבי. הטיעון המרכזי של מגמה זו הוא, כי האינטרס של ישראל הוא לגרום למצב של אי-בהירות וחששות אצל אויבותיה, ובעיקר מצרים (לגבי יכולתה הגרעינית). מגמה זו מנסה אפוא למכור למעצמות המערב את התפיסה של הרתעה גרעינית, המתבססת על האי-ודאות שנוצרת במדינות ערב לנוכח פעילותה הגרעינית של ישראל. אי-ודאות זו עשויה להיות גורם מרתיע לתוכניות התקפיות של מדינות ערב נגד ישראל, ומבחינה זו היא משרתת גם את האינטרסים של מעצמות המערב, המבקשות לשמור על היציבות באזור.¹³⁴ מגמה זו אומצה, בצורה זו או אחרת, על ידי אישים מרכזיים בהנהגת המדינה:

- א. ראש הממשלה, לוי אשכול, אומר לשגריר ארצות-הברית בישראל, כי 'אינני חושב שזה טוב אם ארצות-הברית תנסה להרגיע את נאצר [לגבי מגמות פעילותה הגרעינית של ישראל] ... כאשר מאזן החימוש כל כך לטובתו'.¹³⁵ אשכול אף תבע כי ארצות-הברית לא תעביר לידי המצרים מידע שיגיע אליה בעקבות ביקור המדענים בכור. שגריר ארצות-הברית בישראל מסר לאשכול, כי הנשיא ייענה לבקשה זו, אם כי הוא סבור שיש יתרונות בהעברת המידע לנאצר, שכן הדבר ימנע ממנו לרצות לפתח נשק גרעיני משלו. הנשיא הוסיף, כי תפיסה מעין זו עמדה ביסוד שיחותיו עם בן-גוריון ב-1961.¹³⁶
- ב. שרת החוץ, גולדה מאיר, אומרת לשגריר ארצות-הברית בישראל, כי 'אין שום סיבה שנאצר יורגע' (בקשר לפעילותה הגרעינית של ישראל).¹³⁷

133. ביטוי בולט לתפיסה זו נותנת שרת החוץ, גולדה מאיר. בשיחה עם מאיר פלדמן יועץ הנשיא קנדי, מועלית האפשרות, כי הצי השישי יפעל במקרה של התקפה על ישראל. בתגובה על כך אומרת גולדה: 'כבר הזכירו לנו אחרים את הצי השישי, אבל לא ברור לנו איך זה יפעל ... זה יכול לפעול רק אם קנדי יגיד למפקד הצי השישי, שאם בן-גוריון יבריק לו לבוא - אז יבוא. אבל, אם זה צריך ללכת קודם לווישינגטון, ומשם להנה, זה בוודאי יהיה מאוחר. כל זמן שאין בינינו operational plan אין העניין מעשי'. דיווח שגרירות ישראל בארצות-הברית, 21 באוגוסט 1962, חץ 4315/10, ג"מ.

134. באחת השיחות עם שגריר ארצות-הברית בישראל טוענת שרת החוץ, גולדה מאיר, כי אי אפשר להוציא מכלל חשבון את האפשרות, שמצרים מפתחת בחשאי נשק גרעיני משלה. ארצות-הברית, טוענת גולדה מאיר, הופתעה לא אחת מאירועים ופעולות בעולם הערבי, וייתכן שגם עתה היא אינה מודעת לאפשרות מעין זו. ראה דיווח משרד החוץ לשגרירות ישראל בארצות-הברית על שיחת שרת החוץ עם שגריר ארצות-הברית בישראל, 19 באוגוסט 1963, חץ 3377/10, ג"מ.

135. דיווח משרד החוץ לשגרירות ישראל בארצות-הברית על שיחת ראש הממשלה, לוי אשכול, עם שגריר ארצות-הברית בישראל, וולוורת' בארבור, 19 באוגוסט 1963, חץ 3377/10, ג"מ.

136. דיווח משרד החוץ לשגרירות ישראל בארצות-הברית, על שיחת אשכול-בארבור, 27 באוגוסט 1963, חץ 3377/10, ג"מ.

137. דיווח משרד החוץ לשגרירות ישראל בווישינגטון על שיחת שרת החוץ, גולדה מאיר, עם שגריר ארצות-הברית בישראל, וולוורת' בארבור, 19 באוגוסט 1963, חץ 3377/10, ג"מ.

ג. סגן שר הביטחון, שמעון פרס, משתמש בטיעון זה כנגד התביעה לפיקוח רצוף וממושך בכור. לדבריו, 'אם תיערך ביקורת בכור, והמצרים ידווחו על כך שאין שום סכנה, אזי הם [המצרים] יהיו רגועים'.¹³⁸

המגמה המעניינת והנועזת ביותר היא, ללא ספק, זו שייצגה שרת החוץ, גולדה מאיר. על פי מגמה זו, על ישראל 'לשחק בקלפים גלויים' עם האמריקנים בכל הנוגע לפעילותה הגרעינית. מהתבטאויותיה של גולדה מאיר משתמעת הערכה, כי קיימת סבירות שהאמריקנים יקבלו את ההסברים הבטחוניים המתייבים את ישראל להתמיד בפעילותה הגרעינית. לפיכך היא אינה סבורה כי ישראל צריכה לנצל את עיתוי הבחירות בארצות-הברית ב־1964 כדי לנסות ולהגיע עמה להבנות בסוגיה הגרעינית. גולדה מאיר ממליצה לעשות זאת כבר בסווח המידי. בדיון פנימי במשרד החוץ אומרת שרת החוץ את הדברים הבאים:

אין צורך להפסיק הפעולה בדימונה, אבל הכנסנו את עצמנו למצב שבו אין אנו יכולים להפיק רווח מהעניין. הוויכוח אתם [עם האמריקנים] עכשיו הוא אם אומרים להם את האמת או לא. לגבי זה היו לי ספקות מהתחלת ההתערבות האמריקנית. הייתי כל הזמן בדעה שיש להגיד להם את האמת ולהסביר מדוע, ואין זה מעניין אותנו אם האמריקנים חושבים כמונו שנאצר כן מהווה סכנה בשבילנו. אבל אם אנו מכחישים שדימונה קיים אז אין זה יכול לשמש מקור למיקוח, כי אי אפשר להתמקח על דבר שלא קיים. אני גם איני מסכימה שאנחנו כל כך גיבורים להגיד לקנדי אין זה [כלומר, פעילותה הגרעינית של ישראל] עסקך אם אנחנו באים אליו יום לפני זה ויום אחרי זה בדברים שונים וטוענים שזה כן עסקו. בסיכום, יש להתמודד אתם בווכוח ולהעמיד במרכז הטיעון את בטחון המדינה וחיי העם. יש לנו אותה הזכות לחיות כמו שיש להם. אני בהחלט מחייבת שיש להגיע לדו-שיח בן-גוריון-קנדי, מבוסס על הנקודה שאנו רוצים לחיות. הייתי מציעה לא לעשות זאת ב־1964, כי אז ערב בחירות [לנשיאות בארצות-הברית]. יהיה זה שקוף מדי. הזמן להתחלת התנופה הוא עכשיו.¹³⁹

138. דיווח שגרירות בריטניה בישראל על שיחת שמעון פרס עם נציג משרד המדע הבריטי, 22 במאי 1962, FO 371 IAE 4153/35; על רקע תפיסה זו מסתברת, ככל הנראה, גם נכונותו של שמעון פרס להיות גלוי יותר מאחרים בנוגע לפעילותה הגרעינית של מדינת ישראל. על פי דיווח של שגרירות ישראל בארצות-הברית 'ידוע ששמעון [פרס] כן מדבר גלויות [בסוגיה הגרעינית של ישראל] עם אנשים כגון לייבל כץ. ראה דיווח שגרירות ישראל בארצות-הברית למשרד החוץ, 7 בנובמבר 1963, חץ 3377/10, ג"מ.

139. דיווח משרד החוץ לשגרירות בווינגטון 23 ביוני 1963, 3377/6, ג"מ. קשה להעריך האם, ובאיזו מידה, יישמה גולדה מאיר תפיסה זו במגציה עם הממשל. בשיחתה עם הנשיא קנדי בדצמבר 1962, הסתפקה גולדה בקביעה, כי 'היא יכולה להבטיח לנשיא כי לא יהיו בעיות מיוחדות בין ישראל לארצות-הברית בנושא הכור הגרעיני'. ראה תזכיר על שיחת שרת החוץ, גולדה מאיר, עם הנשיא קנדי, 27 בדצמבר 1962, נס"פ 118, ארכיון קנדי. קרוב לוודאי כי שרת החוץ המשיכה לדגול בתפיסה מעין זו גם שעה שהחלה לכהן כראש

סיכום

במהלך 1962 ו-1963 מסתמן מפנה במדיניות הממשל האמריקני בשאלת פעילותה הגרעינית של ישראל... הממשל האמריקני נוטש את מדיניות 'הפרופיל הנמוך', מטיר את הכפפות, ופועל באורח נחרץ לצמצום, ואולי אף להפסקת, פעילותה הגרעינית של ישראל במסגרת הכור בדימונה. באורח מעשי מפעיל ממשל קנדי 'אסטרטגיה של כתישה', המתבטאת בתביעה לפיקוח רצוף ומתמשך של ארצות-הברית בכור, ובמקביל הצעת 'פיתויים' מדיניים-אסטרטגיים. גם בשנים אלה ניכרת מגמה מובהקת של הממשל האמריקני להתדיין עם ישראל בסוגיה הגרעינית שלא בפומבי, אלא תחת מעטה כבד של חשאיות.¹⁴⁰

ההתרשמות הכוללת היא, כי הממשל האמריקני שואף לנהל את המערכה נגד פעילותה הגרעינית של ישראל תוך שיתוף פעולה מוגבל עם בריטניה. יתר על כן, ככל שאפשר להתרשם, הממשל האמריקני אינו שש - למרות הצהרותיו הפומביות בעניין זה - לפיקוח בינלאומי על פעילותה הגרעינית של ישראל. אין ספק, כי הממשל האמריקני ראה ביכולתו 'לכופף' את ישראל בכל הקשור בפעילותה הגרעינית מנוף רבי-חשיבות לחיזוק מעמדו בעולם הערבי בכלל, ובמצרים בפרט, ואולי גם להשגת הסדר מדיני מקיף בין ישראל ובין העולם הערבי.¹⁴¹ מתוך ראייה זו, בין השאר, שאף הוא להותיר את הטיפול בסוגיה זו לעצמו בלבד.

המפנה המשמעותי במדיניות הממשל האמריקני העמיד את ההנהגה בישראל בפני הצורך לקבל הכרעות מרחיקות-לכת הן בתחום הבטחוני והן במערכת יחסיה עם

ממשלה בישראל. ייתכן מאוד, כי טיעוניה בעניין זה שימשו יסוד למערכת הכנות שגובשו בין ישראל וארצות-הברית (תחת ממשל ניקסון). ראה: א' כהן, 'שלושים שנה של משחקי עימות', הארץ, 14 באפריל 1995, עמ' 52. הערכה שונה לחלוטין לגבי עמדותיה של גולדה מאיר בסוגיית הכור הגרעיני בדימונה מציג מיכאל בר-זוהר, וכך הוא כותב: 'להחצים שנאלץ לעמוד בהם הזקן [דוד בן-גוריון] לא באו רק מארצות-הברית - גם כמה מידידי הקרובים ביותר, ובראשם גולדה מאיר, התווכחו עמו בלהט. גולדה חששה שעימות עם האמריקנים בנושא הכור בדימונה עלול להזיק ליחסים עם ארצות-הברית. כמוה טען גם איסר הראל. השניים הציעו לבן-גוריון לנקוט צעדים מסויימים, שפירושם המעשי היה חיסול התוכנית האטומית של ישראל'. ראה: בר-זוהר, עמ' 1522. בתזכיר משותף שנוסח על ידי שגרירי ישראל בארצות-הברית, אברהם הרמן, והציר בשגרירות, מרדכי גזית, הם גמגעו, במפגיע, מהתייחסות לעמדתה של גולדה מאיר בהקשר זה. וכך הם כותבים: 'אנו שמנו לב לדבריה הנוקבים של שרת החוץ בקשר לדימונה. אנו מניחים שבקרב תתגבשה הנחיות לפעולה בעקבות ניתוחה'. דיווח משגרירות ישראל בארצות-הברית למשרד החוץ, 24 ביוני 1963, חץ 3377/9, ג"מ.

140. על פי הערכת שגרירות ישראל בארצות-הברית מגמה זו של הממשל נבעה בעיקר מהערכתו, כי לא צפויה פריצת דרך בתחום פעילותה הגרעינית של ישראל לפני 1965. ראה דיווח שגרירות ישראל בארצות-הברית, 5 בנובמבר 1963, חץ 3377/10, ג"מ.

141. על הקשר בין יכולת גרעינית של ישראל ואפשרות השגת הסדר עם העולם הערבי (אמנם בהקשר של התקופה שלאחר מלחמת ששת הימים) ראה: ש' פלדמן, הרתעה גרעינית לישראל: קן אדום, תל-אביב 1983.

ארצות-הברית. ניתן להעריך, כי בקרב אותם אישים בהנהגה הלאומית, אשר ראו בעין יפה ואוהדת את פעילותה הגרעינית של ישראל, בלטו שתי מגמות בסיסיות: א. המגמה האחת הייתה לראות בפעילות זו מנוף לפריצת דרך מרחיקת לכת במערכת יחסיה של מדינת ישראל עם ארצות-הברית. על פי מגמה זו, ישראל צריכה לראות באופציה הגרעינית שהשיגה 'קלף מיקוח' רב-עוצמה, אשר יאפשר לה להשיג תחליפים טובים לא פחות, בעיקר באמצעות גיבוש מערכת יחסים אסטרטגית עם ארצות-הברית.

ב. המגמה השנייה ראתה בפעילות הגרעינית של ישראל הכרעה אסטרטגית, ששום תחליף נראה לעין לא ישווה לה. המציאות ביחסיה של ישראל עם ארצות-הברית יכולה להכתיב נסיגות טאקטיות מזדמנות. אולם אסור שנסיגות טאקטיות אלה יבואו על חשבון השגת היעד הסופי של הפעילות הגרעינית.

התפטרותו המפתיעה של בן-גוריון מן הממשלה ב-16 ביוני 1963 יצרה מצב חדש. אשכול, שקיבל את תפקיד ראש הממשלה לאחר בן-גוריון, נקלע ל'עין הסערה' באורח פתאומי, ומבלי שהיה מוכן לכך די הצורך. בפניו עמד הצורך למנוע הפסקה, או צמצום משמעותי, בפעילותה הגרעינית של ישראל בכור בדימונה מצד אחד, ובמקביל למנוע היווצרות מצב של משבר חמור או קרע ביחסי ישראל-ארצות-הברית. אין ספק, כי גם שיקולים פנימיים הדריכו את מנוחתו בסוגיה זו, ובראש ובראשונה - חששותיו כי 'יאשם ב'התקפלות' בנושא בטחוני ראשון במעלה על ידי בן-גוריון ותומכיו בהנהגה.

במאמציו 'ללכת בין הטיפות' גילה אשכול, ככל שאפשר להתרשם, נכונות גדולה מבן-גוריון ללכת לקראת תביעותיה של ארצות-הברית בנושא הגרעיני (הגם שבאגרתו לנשיא קנדי בולט מאמץ ניכר מצד אשכול להפגין 'הליכה עקבית' בדרך שהתווה בן-גוריון). הערכה זו עשויה למצוא חינוק, בין השאר, בעובדות הבאות:

א. אשכול עצמו מציין כבר בראשית שיחתו עם השגריר האמריקני, וולוורת' בארבור, שאיגרת זו מרחיקה לכת במגמה לענות על תביעות הנשיא (This letter goes a long way to meet the President's requests). קשה להניח, כי דברים אלה (הנאמרים כבר בראשית השיחה) נאמרו באקראי, ואין להניח כי היו נאמרים אילמלא היו דברים בגו.¹⁴²

ב. תגובותיו הנלהבות למדי והפייסניות של הנשיא קנדי והשגריר האמריקני בישראל לתשובותיו של אשכול שצוינו לעיל. קשה להניח, כי הנשיא היה מסתכן במתן מחמאות לאיגרת התשובה של אשכול אילמלא העריך, כי תביעותיו הבוטות, הנחרצות והמפורסות בסוגיה הגרעינית נענו, לפחות בחלקן, באורח יותר מספק מבעבר.¹⁴³

142. דיווח משרד החוץ לשגרירות ישראל בארצות-הברית על איגרת אשכול לנשיא קנדי, 19 באוגוסט 1963, חץ 10/3377, ג"מ

143. ראויים לציין, בהקשר זה, מאמציו של השגריר האמריקני להדגיש את הימנעותו של הממשל האמריקני מיצירת רושם של לחץ על ממשלתו של אשכול. ראה דיווח משרד החוץ

ג. העובדה שאשכול נוקק לסכניקה של מסרים כפולים - בכתב ובעל־פה - בתשובותיו לנשיא, עשויה אולי להצביע על כך, כי היו לו מסרים 'פייסיניים' שאותם חשש, ככל הנראה, לחשוף כלפי פנים.¹⁴⁴

ל'זכותו' של אשכול יש לציין את הנקודות העיקריות הבאות: ראשית, בן-גוריון הותיר לו 'ירושה' קשה ומורכבת מאין כמוה, מבלי שהיה סיפק בידו להתכונן לקראתה כראוי. שנית, מכתבו של הנשיא קנדי מ־5 ביולי 1963 היה חסר תקדים, והוא היווה, ללא ספק, נקודת מפנה רבת משמעות באופן התייחסותו של הממשל האמריקני לסוגיית פעילותה הגרעינית של ישראל. בן-גוריון לא עמד בפני מצב כזה בקשר לסוגייה הגרעינית, וקשה מאוד להחליט אם הוא עצמו היה נוקט בקו קשיח יותר מזה של אשכול. שלישית, על אף הקביעות ה'זוטרניות' באיגרתו של אשכול לנשיא קנדי, קשה לנו להעריך אם הייתה לכך משמעות כלשהי בשטח. בין כך ובין כך, אין ספק, כי הסתלקותו הפתאומית של הנשיא קנדי (ב־23 בנובמבר 1963) העניקה לאשכול 'מרחב נשימה' רחב יותר. יש להניח, אם כי הדבר דורש מחקר, כי ההתמודדות עם יורשו של קנדי, הנשיא ג'ונסון, בסוגיה זו, הייתה קלה יותר מנקודת ראותו של אשכול.

ולבסוף, קשה לנו להעריך עד כמה, אם בכלל, היוו הסוגיה הגרעינית ומערכת יחסיה של ישראל עם ממשל קנדי בתחום זה גורם בהחלטתו של בן-גוריון לפרוש סופית מן הממשלה ביוני 1963.¹⁴⁵ ככל שאפשר להתרשם, החלטתו זו נעשתה באורח פתאומי, והפתיעה גם את המקורבים לו.¹⁴⁶ על רקע זה, אין אנו יכולים לשלול האפשרות (אם כי זו השערה בלבד), כי הערכות־המצב של בן-גוריון לנוכח המפנה החמור ביחסו של הממשל האמריקני כלפי ישראל, וחששותיו כי יקשה עליו ללכד את השורות - גם בקרב אלה שתמכו עקרונית בפעילותה הגרעינית של ישראל -

לשגרירות ישראל בארצות-הברית על איגרת אשכול לנשיא קנדי, 19 באוגוסט 1963, חן 3377/10, ג"מ.

144. מן הראוי לציין, כי שרת החוץ מציעה כבר במחצית יולי 1963 לאשכול כי 'התשובה [לנשיא קנדי] תימסר לברבור בעל־פה ולא בכתב'. מכתב סגן ראש הממשלה, אבא אבן, אל ראש הממשלה, לוי אשכול, 15 ביולי 1963, חן 4315/15, ג"מ.

145. לדיון מפורט בסוגיה זו ראה: ש' אהרונסון, נשק גרעיני במזרח התיכון, ב, עמ' 296-300. מעניין לציין, כי למרות המפנה החמור ביחסו של הנשיא קנדי לישראל, ואימויו הבוטים כלפיה העריך גורם בכיר בשגרירות ישראל בארצות-הברית כי 'קנדי הוא אולי הנשיא הידידותי ביותר שישב עד ימיו בבית הלבן'. מברק מן הציר בושינגטון, מרדכי גזית, אל השגריר בלונדון, אפי עברון 16 בדצמבר 1963, חן 3377/6, ג"מ. ראה גם: M. Gazit,

President Kennedy's Policy Toward the Arab States and Israel, Tel Aviv 1983. ביומנו כותב בן-גוריון: 'החלטתי סופית לפרוש מהממשלה, ולהודיע זאת הבוקר לחברי הממשלה. כשהודעתי זאת ליצחק [נבון] אמר שלא ייתכן שתברינו ישמעו זאת רק בממשלה. ביקשתיו להזמין לחדרי חצי שעה לפחות לפני הישיבה. באו כולם ... הודעתי להם על החלטתי. יומן בן-גוריון, 16 ביוני 1963, אב"ג. ראה גם: בר־זוהר, עמ' 1558.

לעמדה אחידה כלפי ארצות-הברית,¹⁴⁷ היוו גורם רב-חשיבות בהחלטתו להתפטר מן הממשלה. ייתכן שהעריך, כי יוכל להיאבק באורה יעיל יותר למען עמדותיו דווקא בהיותו מחוץ לממשלה.

147. בן-גוריון עצמו הבהיר, כי הוא פורש אך ורק מתוך שיקולים אישיים. ביומנו כותב בן-גוריון 'בסוף הישיבה [ישיבת ממשלה] הודעתי שמתוך צרכים אישיים, אני מוכרח להתפטר, ושום בעיה ממלכתית או מאורע כלשהו לא גרם לכך'. יומן בן-גוריון, 16 ביוני 1963, אב"ג. ראה גם תיק התכתבויות, 16 ביוני 1963, אב"ג. על חילוקי הדעות בתוך הממשלה בשאלת הכור הגרעיני ראה: בר-זוהר, עמ' 1522.